

ECONOMIE

Tijdschrift voor Algemeen Economische
Bedrijfs-Economische en Sociale Vraagstukken

Vier en dertigste jaargang — No. 6 — maart 1970

DE NEDERLANDSCHE BANK IN HONDERD JAAR (1814-1914)*

door

PROF. DR. JOH. DE VRIES

Inleiding

Aan het economisch-historisch firmament schitteren bij ons maar weinig bancaire sterren. ¹⁾ Onze banken doen met hun historische publiciteit, d.i. het gebrek eraan, soms aan regerende koningshuizen denken: hoe minder wij van hun geschiedenis weten, hoe beter. En komen koningshuizen nog wel eens ten val en daarmee de archieven open, de banken die ons interesseren, plegen doorgaans een solide bestaan te leiden. Hun archieven blijven even degelijk als hun kluisen voor de vergaarlust van "onbevoegden" gesloten. Moet ons daarom juist een bancaire publicatie

---

* N.a.v. A. M. de Jong, *Geschiedenis van de Nederlandsche Bank*, Joh. Enschedé en Zonen te Haarlem (1967). Het eerste deel, in twee stukken van resp. XVIII en 530 blz. en 719 blz., is een ongewijzigde herdruk van de eerste editie uit 1930; het tweede stuk hiervan bevat de statistische tabellen en de documenten. Het tweede deel, d.i. de derde band van XV en 637 blz., en het derde deel, d.i. de vierde band van XIII en 765 blz., bevatten de tekst. In deze vierde band volgen vanaf blz. 537 statistische tabellen, gevolgd door een lijst van bankiersfirma's en andere handelsbanken in Nederland (1813-1913), literatuurlijst en registers. Het vierde deel, d.i. de vijfde band van 745 blz., bevat de documenten over de periode 1864-1914.

¹⁾ Van de meeste grote algemene banken ontbreekt een wetenschappelijk verantwoorde geschiedschrijving. Als gedenkschriften vallen slechts te noemen: L. de Bree, *Gedenkboek van de Javasche Bank 1828-1928* (z.j.); S. Brouwer, *De Amsterdamsche Bank 1871-1946* (1946); I. J. Brugmans, *Begin van twee banken, 1863* (1963) dat handelt over de aanvang van de in 1863 gestichte Rotterdamse Bank en de Nationale Handelsbank; W. M. F. Mansvelt, *Geschiedenis van de Nederlandsche Handel-Maatschappij 1824-1924*; C. Westrate e.a., *Gedenkboek der Cooperatieve Centrale Raiffeisen-bank 1898-1948* (1948); Ph. C. M. van Campen, P. Hollenberg en F. Kriellaars, *Landbouw en landbouwcrediet 1898-1948. Vijftig jaar geschiedenis van de Coöperatieve Centrale Boerenleenbank Eindhoven* (z.j.). Als dissertatie blijven van belang: H. M. Hirschfeld, *Het ontstaan van het moderne bankwezen in Nederland* (1922); M. de Vries, *Tien jaren geschiedenis van het Nederlandsche bankwezen en de Nederlandsche conjunctuur, 1866-1876* (1921) en C. D. Jongman, *De Nederlandsche geldmarkt* (1960). Voorts: W. M. Westermann, *De concentratie in het bankwezen* (1920).

wantrouwend stemmen, in de trant van: er is niets gebeurd, en dat wil men dan wel aan ons kwijt? Op het stuk van sensatie zal t.z.t. de laatste halve eeuw (1914-1964) ons ten aanzien van de Nederlandsche Bank stellig meer verschaffen dan de eerste honderd jaar. Maar het is, mogen wij nochtans aannemen, niet om die reden dat De Jong zijn *Geschiedenis van de Nederlandsche Bank* bij 1914 heeft beëindigd. Afgezien van het ontbreken van tijd om nog eens een omvangrijke periode te beschrijven, waarin de moeilijke Vissering-jaren en de oorlogsperiode vallen, lag er bij 1914 een alleszins te verantwoorden caesuur. Wat De Jong ons thans geeft, is een vervolg op het eerste, in 1930 verschenen deel, behelzende het tijdvak 1814-1864. De Nederlandsche Bank heeft de lezer van dienst willen zijn door dit in een fotografische reproductie opnieuw uit te geven. In vijf banden ligt thans de monumentale geschiedenis van de Nederlandsche Bank in honderd jaar voor ons. Eerder dan met een ster zouden wij haar wegens haar unieke karakter met een komeet willen vergelijken, en men kan er moeilijk déze bank en déze schrijver een verwijt van maken dat zij als specimen zo'n zeldzame is.

Integendeel, er is alle reden èn schrijver èn bank erkentelijk te zijn voor de totstandkoming van dit grote werk en de hoop uit te spreken dat het binnen niet al te lange tijd een vervolg van eenzelfde kwaliteit zal vinden. In de voorafgaande jaren konden wij reeds naast een omvangrijke studie over de wetgeving nopens de Nederlandsche Bank ²⁾ kennisnemen van een reeks korte geschriften van De Jong, waarvan sommige het karakter van een voorstudie tot de onderhavige bankgeschiedenis droegen. ³⁾ Een plaats apart in het historische oeuvre van deze auteur nemen zijn biografische schetsen in. Wie herinnert zich niet het meesterlijke stuk over Walter Bagehot, de auteur van Lombard Street? ⁴⁾ Meer op het terrein der algemene geschiedenis en wellicht de economen niet bekend liggen zijn schetsen over Macaulay, Bonar Law, Prinses Lieven en Melbourne. ⁵⁾ Het bezit alles, evenals zijn zuiver economisch-historische publicaties, een hoog historisch gehalte en munt uit door helderheid en fraaie, beheerste stijl. Onwillekeurig tekent de auteur in zijn biografische opstellen een

---

²⁾ A. M. de Jong, *De wetgeving nopens de Nederlandsche Bank 1814-1958. Een historische studie* (1960).

³⁾ Bv. A. M. de Jong, *Bijdragen tot de geschiedenis van het centrale bankwezen*, in *De Economist* (1964) en meer nog: *De economische conjunctuur in Nederland tijdens de jaren 1848-1860*, in *Bedrijf en samenleving. Economisch-historische studies over Nederland in de negentiende en twintigste eeuw* (1967).

⁴⁾ In *De Economist* (1961).

⁵⁾ A. M. de Jong, *Macaulay*, in *Tijdschrift voor Geschiedenis* (1959); id., *De onbekende soldaat van Downing Street* (over Bonar Law), in id. (1957); id., *Dorothea Lieven, Prinses Lieven*, in id. (1957); id., *Melbourne*, in id. (1955); enigszins terzijde staat De Jongs artikel *Armada-literatuur*, in id. (1961).

zelfportret waarin trekken als evenwichtigheid, precisie, degelijkheid en hoffelijkheid terstond in het oog vallen. Zij kenmerken ook zijn *magnum opus* waartoe De Jong als voordeel meebracht dat hij jarenlang aan onze centrale bank verbonden is geweest, met name van 1921 tot 1959, waarvan sinds 1940 als directeur en, na enige jaren van afwezigheid tijdens de bezetting, vanaf 1947 als directeur-secretaris. Als buitengewoon hoogleraar doceerde de schrijver in de jaren 1932-1943 te Rotterdam vraagstukken van het bankwezen. Een uitvoerig onderzoek als het onderhavige laat zich alleen volbrengen door wie kan bogen op een jarenlange vertrouwdheid met het onderwerp die deze auteur in zijn werkkring "spelenderwijs" verwierf. Dan nog is slechts de insider in staat te peilen hoeveel onvermoeibare arbeid in de totstandkoming van de geschiedenis van de Nederlandsche Bank steekt, in het schrijven van de tekst, het verzamelen van de documenten en het samenstellen van de tabellen, naamlijsten en registers. Men kan haar slechts enigszins tot haar recht doen komen door een wat uitvoeriger bespreking dan hier doorgaans bij economisch-historische publicaties gebruikelijk is,⁶⁾ en wij moeten er nu aan toevoegen: zij geeft ons tevens de gelegenheid tot een ter nagedachtenis aan prof. De Jong die in november 1969 op 75-jarige leeftijd is heengegaan. Het is geen frase dat hij een leegte achterlaat. Een opvolger van zijn niveau als bankhistoricus is niet in zicht.

Voorgeschiedenis

Ten aanzien van de Nederlandsche Bank mag men wel in de laatste plaats opmerken dat er tussen 1814 en 1914 niets gebeurd is! Toch ontkomt men niet aan de indruk dat de golven der gebeurtenissen langer uitrollen en minder hoog gaan dan in de erop volgende periode, al kan daarin ook een stukje mistekening van het historisch perspectief steken. Als we een eerste indruk van het wedervaren der Bank zouden willen geven, dan is die er één van continuïteit en competentie. Dat geldt al voor de eerste halve eeuw van haar bestaan. De Nederlandsche Bank is in 1814 opgericht in die stuwning van dadendrang welke Willem I terstond na zijn terugkeer teweegbrengt, maar zij bezit een voorbereidings-tijd die teruggaat tot de tweede helft der achttiende eeuw wanneer zich het gemis van een centrale credietinstelling op de Amsterdamse geld-

---

⁶⁾ De vraag rijst of de leiding der Nederlandsche Bank er niet goed aan zou doen de resultaten van het wetenschappelijk werk van haar geschiedschrijver samen te vatten in een beknopte publicatie, uitgebreid met een kort overzicht van haar geschiedenis tot heden. Een dergelijk werkje zou nuttig zijn voor studenten aan economische faculteiten, bankcursussen e.a.

markt in tijden van spanning en crisis doet gevoelen. 7) Het is niet toeval-
lig dat het crisisjaar 1763 de eerste stichtingspoging laat zien, nog minder
dat zij geen succes heeft, tezeer geïmproviseerd en ondoordacht-onbegre-
pen als zij is. Ook als men op latere tijdstippen iets effectueert, blijft dit,
zoals het Fonds tot maintiën van het publiek crediet, uit 1773 en in het-
zelfde jaar opgeheven, en de tijdelijke beleenbank waaruit de Stads-
beleeningkamer in 1782 voortspuit, geliquideerd in 1807, het element
van tijdelijkheid en improvisatie behouden. Het is eerder nog dan de
economische achteruitgang het voor die tijd typerende dooreenroeren
van bevoegdheden welke de pogingen al in eerste aanleg doet mislukken:
zo komen de gelden voor de Stadsbeleeningkamer niet uit de stadskas
maar uit de Wisselbank die op haar beurt buiten haar boekje is gegaan
door het verlenen van voorschotten aan de stad Amsterdam en de Oost-
Indische Compagnie. Op die manier kan zich moeilijk een reputatie van
financiële integriteit vestigen.

Na de 1795-revolutie vindt in de motivering tot oprichting van een als
centraal lichaam bedoelde credietinstelling een verschuiving plaats: ener-
zijds zoekt men naar middelen om de betaling van de door de regering
uitgeschreven heffingen te vergemakkelijken, anderzijds hoopt men de
laaggezakte economie een stimulans te geven. De in 1795 gestichte Ge-
nerale Bank van Beleening schiet echter geen wortel en bestaat slechts
tot 1802. In wijder perspectief is primair haar betekenis dat I. J. A. Go-
gel van 1795 tot begin 1798, wanneer hij agent (een soort staatssecretaris)
van financiën wordt, deel heeft uitgemaakt van haar directie en in
1798 van zijn ervaringen heeft kunnen profiteren bij het opstellen van
zijn plan tot oprichting van een Algemeene Nationale Beleen-, Disconto-
en Deposito-Bank, naar het voorbeeld van de Bank of England. Het
wordt niet helemaal duidelijk waardoor er van het aan de volksvertegen-
woordiging voorgelegde plan niets komt; Zappey karakteriseert het als
onmacht tot regeren. 8) Zeker is dat men de draad niet geheel loslaat en
het Staatsbewind in 1801 opdracht geeft een voordracht te doen ter
oprichting van een nationale bank in de geest van het voorstel van 1798.
De inmiddels afgetreden Gogel heeft zijn plan-1798 vervolgens nader uit-
gewerkt en een reglement en octrooi voor een Algemeene Bataafsche
Beleen-, Discompto- en Deposito-Bank ontworpen, welke de basis en de

---

7) Men mist bij De Jong in de herdruk van het uit 1930 stammende eerste deel
natuurlijk wel de wetenschappelijke verdieping omtrent dit onderwerp welke de
laatste veertig jaren hebben gebracht. Vgl. in verband hiermee: Joh. de Vries,
De economische achteruitgang der republiek in de achttiende eeuw (1968), in
het bijzonder de inleiding en hoofdstuk III De toenemende activiteit in de
financiële sector en haar consequenties.

8) W. M. Zappey, *De economische en politieke werkzaamheid van Johannes
Goldberg* (1967), blz. 60.

kern van het octrooi van de Nederlandsche Bank in 1814 zullen vormen. Wederom komt het plan-Gogel niet tot uitvoering; de commissie uit het wetgevend lichaam die na veertien maanden (!) ter zake een advies uitbrengt, concludeert tot verwerping. Zij meent dat de beoogde uitgifte van bankpapier nadelig zal zijn voor ons crediet in het buitenland; het zal spoedig depreciëren, terwijl het volgens haar eveneens practisch onmogelijk is het namaken van bankpapier te beletten. Er spreekt hieruit de traditionele voorliefde voor "gereede penningen". Het ontwerp-octrooi geeft volgens de commissie trouwens niet eens de zekerheid dat de overheid het bankpapier in betaling neemt tot kwijting van belastingschuld. Voorts maakt de commissie o.a. bezwaar tegen de bepaling welke aan de bank toestaat voorschotten te verschaffen aan het gouvernement. Niettemin, constateren wij thans, staat dit voldragen project voor een centrale credietinstelling op vrijwel alle punten van belang op de hoogte van zijn tijd en dient het ditmaal uitsluitend als middel om het bedrijfsleven uit zijn kwijnende toestand op te heffen, zodat de verwerping ervan ongetwijfeld iets te maken heeft met het gebrek aan vormgevend vermogen in de politiek roerige Bataafse tijd. Een krachtiger gezag zal het project in rustiger tijden weten te volvoeren en daarbij profiteren van de geschetste voorbereiding. Het zal dan de doeleinden omschrijven als opbeuring van de handel en voorziening in de omloop van geld en geldswaarde.

Oprichting en functies

Was de voorgeschiedenis van de Nederlandsche Bank tekenend voor de breuklijn tussen decentralisatie en centralisatie die wij moesten overschrijden, in haar verder wedervaren kon het niet anders dan dat zij eveneens de beperkingen van de tijd moest ondervinden. Dat blijkt al uit de uit te oefenen functies, waarvan het disconteren van wissels, het belenen van (uitsluitend binnenlandse) effecten en roerende goederen (uitgezonderd schepen) en de handel in goud, zilver en muntmateriaal, inclusief het doen vermunten en verwerken ervan, tot geen commentaaren, evenmin als het verbod tot voorschot of crediet in blanco, maar het wel opvalt dat het rekening-courantbedrijf zich beperkt tot de overheid en de Bank niet de bevoegdheid bezit met particulieren in rekening-courant te treden. Daarin ligt stellig een concessie aan de weliswaar vegeeterende maar nog steeds bestaande Amsterdamsche Wisselbank alsmede de Amsterdamse kassiers. Treffend is het dat juist de rekening-courantrelatie met het rijk en enige openbare lichamen in de eerste tijd een grote betekenis krijgt doordat de Bank zonder die saldi bij tijd en wijle tot bijna volstrekke werkloosheid veroordeeld zou zijn geweest. Een

uitdrukkelijke bepaling welke de Bank het uitsluitend recht toekent bankbiljetten te emitteren, ontbreekt in het octrooi van 1814; een scheiding zoals later gebruikelijk tussen circulatiebanken en commerciële banken maakt men immers in het begin der negentiende eeuw in vrijwel geen der Europese landen. De monopolistische positie ten aanzien van de uitgifte van haar bankpapier berust gedurende de eerste bestaansperiode der Nederlandsche Bank wettelijk op de bij uitsluiting verleende vrijdom van zegelrecht ten aanzien van de door de bank uit te geven bankbiljetten. Van de verplichting tot inwisseling der biljetten gewaagt overigens het octrooi van 1814 niet; het bepalen van het maximumbedrag der uit te geven biljetten zou op voordracht van president en directeuren door de vorst geschieden. Pas in 1847 heeft men aan deze bepaling uitvoering gegeven.

Typisch bepaald door de tijd — in overeenstemming met de oudhollandse neiging tot verhulling, ook op economisch terrein ⁹⁾ — is ten slotte eveneens de stipte geheimhouding die de aan de Bank verbonden functionarissen is opgelegd. Typerend mogen we het noemen dat men de desbetreffende bepaling zo interpreteert dat niet slechts de publicatie van gegevens omtrent individuele transacties maar ook die van de totaalcijfers betreffende de operaties en de staat van de Bank verboden is. Aan het einde van het eerste boekjaar vermeldt de directie onder de aanvankelijk belemmerende factoren de ongegronde maar dikwijls geuite vrees dat... "alle operatiën, bij haar te ondernemen, eene meerdere publiciteit bekomen zouden dan wanneer die onder de hand en bij particulieren gesloten werden..." ¹⁰⁾

Centraal thema

Maar het sterkst kwam die tijdgebondenheid tot uiting in de verhouding van de Nederlandsche Bank tot de economische situatie dier jaren. Wat dit onderwerp betreft, mogen we ons gelukkig prijzen dat de voortzetting van De Jongs geschiedenis het thans mogelijk maakt een volle eeuw (1814-1914) te beschouwen; de afsluiting tot dusver bij 1864 was in dit opzicht ietwat gedwongen-kunstmatig. Uiteraard concentreert zich hier de speciale interesse van de economisch-historicus, en met name op de vraag wat de wisselwerking tussen de Nederlandsche Bank en de economische ontwikkeling van ons land is geweest. Daaruit laten zich allerlei kwesties afleiden en in een gerichte belichting brengen, steeds met een zekere samenhang tot het centrale thema. Voor de hand ligt het te

⁹⁾ Vgl. t.a.v. de stapelmarkt: Joh. de Vries, *Economische achteruitgang*, blz. 31.

¹⁰⁾ De Jong, *Geschiedenis van de Ned. Bank*, I, blz. 73, noot 3.

vragen naar de betekenis van de Nederlandse Bank voor de ontwikkeling van het bankwezen, de vestiging van haar financiële integriteit, inclusief wat we het "ingroeien" der centrale bank zouden willen noemen, en haar verhouding in de loop der jaren tot de staat. Ten slotte bevindt zich in een wat verder verwijderd maar niet minder intrigerend verband het economisch denken in Nederland, in het bijzonder over het centrale bankwezen en onze muntstandaard. Uitvoerig is De Jong ten aanzien van de laatste ingegaan op diverse aspecten als het verlaten van de sinds 1847 bestaande zilveren en invoering van de gouden standaard in 1875 (met name van de hinkende standaard omdat zilver naast goud standaardmunt bleef), vervolgens ook op de Nederlandse rol in het in de jaren '60 opgekomen streven naar internationale samenwerking op het gebied van het muntstelsel dat in de jaren kort voor en na 1880 culmineerde in internationale conferenties tot stichting van een muntunie op bimetalistische grondslag. De Nederlandse rol was in deze goeddeels toebedeeld aan de Nederlandsche Bank waar de grootste deskundigheid op dit terrein was verzameld.¹¹⁾

Wat het centrale thema betreft, geldt al onmiddellijk dat De Jong in zijn behandeling van de jaren 1864-1914 door zeer breed de economische ontwikkeling van Nederland te schetsen het betoog veel ruimer heeft opgezet dan in het eerste deel (1814-1864). Dat het ontbreken van dit soort beschouwingen aan deel I een zekere onevenwichtigheid heeft gegeven, kan men de schrijver niet geheel verwijten; er zijn sinds 1930, toen het eerste deel verscheen, onvergelykelyk veel meer voorstudies ter beschikking. Er ligt hier echter wel een bezwaar van het onveranderd herdrukken van wat Holtrop in het woord vooraf als De Jongs jeugdwerk aanduidt. Het doet thans voor het bedoelde aspect ietwat verouderd aan. Dat in de laatst verschenen delen de conjunctuur diepgaand aan de orde komt,¹²⁾ hangt samen met de aard van de periode. De Jongs werk zal mede hierom nog lange tijd een niet gauw uit te putten bron vormen.

Voorzichtig beleid

Horen we in 1838 dat aan het bestier der Nederlandsche Bank wel eens het verwijt is gedaan... "van de voorzigtigheid en ingetogenheid in hare operatiën te ver te hebben gedreven",¹³⁾ dan kunnen we daar nu nog op antwoorden: zij kon na de financieel roerige Bataafse en Franse tijd

¹¹⁾ De door de schrijver gevoelde leemte betreffende de disconteringen en discontanten bij de Bank vulde hij aan in zijn hoofdstuk 7, Nalezingen en aantekeningen, in III, blz. 496 e.v.

¹²⁾ Vgl. De Jong, II, blz. 117 e.v., 324 e.v., 288 en 518 e.v. en III, blz. 347 e.v.

¹³⁾ Brief Ch. Beerenbroek aan de minister van financiën, 8 januari 1838, in I, blz. 813.

moelijk anders, niet alleen omdat zij een reputatie van financiële integriteit had te vestigen maar ook omdat haar beperkte middelen en de kommervolle economische situatie tot behoedzaamheid noopten. Het minimum van 2 000 aandelen à f 1000,—, vereist tot het definitief organiseren van het bestuur der Bank, vond slechts plaatsing nadat de staat, naast de voorgeschreven 500, nogmaals 500 aandelen en de souvereine vorst 200 aandelen hadden genomen. Het gehele maatschappelijke kapitaal, groot f 5 miljoen, werd voltekend toen in maart 1816 de weduwe Borski, de eigenaresse van het gelijknamige Amsterdamse effectenkantoor, de resterende 1892 aandelen overnam; het waarom hiervan blijkt niet zodat we moeten aannemen dat de weduwe er een voordelige transactie in zag. Doordat de bankbiljetten in het begin weinig in trek waren bij het publiek, al vonden zij geleidelijk aan wel ingang, was het opererend kapitaal der Bank aan nauwe grenzen gebonden, soms aangevuld door staatsgelden in rekening-courant. Mede om niet haar zelfstandigheid tegenover de staat in het gedrang te doen komen, vond in 1819 een verdubbeling van het maatschappelijk kapitaal plaats waarvan de aandelen dit keer vlot geplaatst werden. Het was met betrekking tot het opererend kapitaal een lapmiddel; de eigenlijke oorzaak van de schaarste aan middelen der Bank lag bij het te geringe crediet dat haar biljetten nog genoten. Maar het was nu misschien niet meer nodig om, zoals in 1818 tot twee maal toe, de discontorente te verhogen omdat het de Bank aan voldoende middelen ontbrak.

Gebrek aan middelen noopte de Bank in tijden van spanning en crisis tot een passieve rol; een ondersteuning van de geldmarkt ging haar krachten te boven. Zo was het tijdens de crisis van 1825 en de revolutionaire gebeurtenissen in 1830. Maar bestond de noodzaak tot beperking der operaties in 1818 nog rechtstreeks in het gebrek aan eigen middelen, in 1825 en 1830 was het de verhouding tussen metaalvoorraad en biljetten-circulatie die tot inkrimping voerde: een dekking van 60% van de biljettencirculatie wilde de directie niet overschrijden. Beperkt in haar verrichtingen moest de Bank eens te meer behoedzaam manoeuvreren omdat, zoals bekend, ons land in de eerste helft der negentiende eeuw economisch weinig floreerde.¹⁴⁾ Het spreekt vanzelf dat een economisch bloeiende toestand voor de groei van de Bank meer zou hebben betekend dan zij nu voor de economie van Nederland kon doen. Gaat men de bewegingen in de cijfers van disconteringen en beleningen na, dan geven zij een vrijwel getrouwe weergave van de economische fluctuaties. Wellicht kunnen we zeggen dat de betekenis der Nederlandsche Bank in de eerste helft van haar bestaan vooral een indirecte is geweest doordat zij

---

¹⁴⁾ Vgl. I. J. Brugmans, *Paardenkracht en mensenmacht* (1961), blz. 66 e.v.

als instituut naar behoren is gaan functioneren. Daardoor kon zij in welvarender tijden stimulerend en regulerend werkzaam zijn.

Natuurlijk dreef zij soms de voorzichtigheid te ver door, zoals in mei-juni 1815 toen zij in verband met de internationale onrust de betalingen uitsluitend in specie verrichtte; de uitgifte van bankbiljetten te staken om de houders in verband met de mogelijke ongunstige uitslag van de strijd tegen Napoleon niet aan verlies bloot te stellen was lofwaardig maar moest twijfel doen rijzen aan het vertrouwen der directie in eigen credietwaardigheid. Uit diezelfde integere, voorzichtige mentaliteit spoot anderzijds ook voort dat zij zich verre hield van de meermalen getoonde neiging der overheid om de Bank aan zich dienstbaar te maken. Zo verzettede de directie zich er in 1815 tegen, toen het vertrouwen in de bank nog te vestigen viel, assignaties op drie maanden zicht van de staat in disconto te nemen omdat het de hier en daar al opgeld doende mening dat de Bank een verkapte staatsinstelling was voedsel zou geven en bepaald niet bijdragen tot haar crediet. In 1822 kwam zij op tegen de plannen van de regering tot stichting van een domeinbank te Brussel, waaraan functies, die de Nederlandsche Bank krachtens octrooi uitoefende, verbonden dreigden te worden; mede door het verzet van Van Hogendorp werd het desbetreffend ontwerp door de Tweede Kamer verworpen. Met de in 1822 opgerichte Algemeene Maatschappij ter begunstiging van de Volksvlijt te Brussel (Société Générale de Belgique) kwam het tot een slechts beperkte samenwerking. Waren de bevoegdheden der Maatschappij in strijd met het bankoctrooi, de regering meende klaarblijkelijk dat het vóór de vereniging met België tot stand gekomen octrooi alleen van toepassing was op Noord-Nederland. De operaties van de Nederlandsche Bank strekte zich ook vrijwel uit tot het Noorden; door de ontwrichting van het Zuidnederlandse muntwezen hadden haar bankbiljetten in het Zuiden nauwelijks aftrek gevonden.

Deze politiek van onafhankelijkheid tegenover de staat loopt als een gulden draad door de geschiedenis der Nederlandsche Bank en was reeds voor de eerste directie onvermijdelijk. Zij wist te goed uit de voorafgaande decennia hoe fnuikend hier een vermenging van verantwoordelijkheden werkte. Toen in 1831 de nood van de schatkist de staat ertoe noopte aan de Nederlandsche Bank een voorschot van *f* 5 miljoen te verzoeken op onderpand van *f* 7 miljoen aan schatkistbiljetten, wees de directie dit vastberaden af omdat het haar niet convenieerde haar belemmeringen uit te breiden; zelfs een crediet van één miljoen zou haar noodzaken haar crediet aan de handel te beperken, waardoor zij, zoals zij fijntjes opmerkte, zou... "afwijken van het eigenlijk eenig doel, waartoe

zij was ingesteld.”¹⁵⁾ Toen het de Bank wel schikte, verleende zij de staat zonder belemmeringen voorschotten op onderpand van schatkistbiljetten: vanaf 1834 tot 1849 in totaal f 23,7 miljoen.

Eenzelfde voorzichtig beleid als ten aanzien van haar werkzaamheid en haar verhouding tot de staat kenmerkte de Nederlandsche Bank tevens met betrekking tot de schepping van nieuwe credietinstellingen. Tot omstreeks 1850 werd zij extern nimmer voor grote problemen gesteld: de credietorganisatie in ons land bestond toen, afgezien van de circulatiebank, uit de particuliere bankiers, de kassiers en de twee kassiersmaatschappijen, nl. de Associatie-Cassa en de Ontvang- en Betaalkas, beide te Amsterdam. Sinds 1814 was slechts de Amsterdamsche Wisselbank in 1819 opgeheven en het aantal bankiers en kassiers aanmerkelijk verminderd; in 1850 waren er van de eerste zeven en van de tweede elf. Hoewel de overbodigheid van de Amsterdamsche Wisselbank door het optreden van de Nederlandsche Bank zonneklaar was, kwam in 1824 nochtans van de zijde der centrale overheid de gedachte op aan een mogelijk herstel der Wisselbank en wel in de vorm van een girobank, zulks als een poging om de vroeger zo bloeiende Amsterdamse speciehandel te doen herleven en de handel in het algemeen een stimulans te geven. Terecht verzette de directie der Nederlandsche Bank zich tegen dit herstel, niet slechts omdat de speciehandel eerder dan een oorzaak een uitvloeisel van de algemene handel was, maar ook omdat een girobank naast een "kasbank" de geregelde omloop van geld en geldswaarden, die nog pas gevestigd was, zeker in het begin zou benadelen en haar crediet op losse schroeven stellen. Daarmee verdween het plan op de achtergrond.

Zo was de Nederlandsche Bank in de aanval en in de verdediging. Zij bleef het eveneens toen omstreeks het midden der negentiende eeuw de ontwikkeling aanving, de opkomst van het moderne commerciële bankwezen, die mettertijd de positie van de centrale credietinstelling aanzienlijk zou wijzigen. Noch met de oprichting in 1853 van de Credietvereniging te Amsterdam, die beoogde crediet te verlenen aan hen die elders moeilijk terecht konden, voornamelijk kleine industriëlen en handelaren, noch met die van de soortgelijke in 1861 te Rotterdam gestichte Commandietkas, of de in hetzelfde jaar gegroundveste Twentsche Bankvereniging, de Nederlandsche Hypotheekbank en de Nationale Hypotheekbank, had de Nederlandsche Bank iets van doen. Anders lag het met de naar Frans voorbeeld gevormde plannen tot het oprichten

¹⁵⁾ De Jong, I, blz. 175. Het verdient de aandacht dat de latere president Mees in 1862 met nadruk verklaart dat de Bank nooit enig blanco-crediet aan de staat heeft verleend . . . „hoezeer men meermalen voor een heet vuur werd gebracht”. Vgl. IV, blz. 79.

van zgn. *crédit mobiliers* die hier in 1856 opkwamen.

Door de regering om advies gevraagd bracht de directie der Nederlandsche Bank eveneens in 1856 als haar mening naar voren dat speculatie in papierwaarden het hoofddoel was dat de ontworpen maatschappijen beoogde, een uitvloeisel van de op dat moment in een groot deel van West-Europa heersende speculatiegeest. Als deze weer geweken was, zou men wel algemeen inzien dat de *crédit mobilier*-maatschappijen hybridische lichamen waren waarin men trachtte te verenigen wat niet doeltreffend verenigbaar was. De directie doelde hierbij stellig niet op het feit dat de nieuwe instellingen met buitengewoon grote middelen zouden opereren of dat zij zich niet tot staatsfondsen zouden bepalen en vooral haar aandacht op industriële aandelen zouden richten, maar zij zag als onverdigbaar de combinatie van de gebruikelijke bankzaken met het speculatief getinte emissiebedrijf. Zij zouden bij voorkeur nieuwe fondsen tot voorwerp van speculatie kiezen met het oog waarop zijzelf allerlei publieke werken en industriële zaken zouden ondernemen welke tot oprichting van nieuwe maatschappijen en derhalve tot creatie van nieuwe aandelen en obligaties konden leiden. Wel bestond er volgens de Nederlandsche Bank behoefte aan nieuwe credietinstellingen ten behoeve der nijverheid maar van een ander karakter, nl. door samenbrenging van kapitaal dat geplaatst zou moeten worden in aandelen in verschillende nijverheidsondernemingen, niet ter speculatie maar ter belegging. Dat de grens tussen het een en het ander wel eens moeilijk te bepalen zou zijn, gaf zij niet aan.

Voor de eerste plannen betekende het advies de doodsteek; de regering gaf geen koninklijke goedkeuring op de statuten. Zeven jaren later, in 1863, stond de regering liberaler tegenover de toen gevormde Algemeene Maatschappij voor Handel en Nijverheid en de Nederlandsche Crediet- en Deposito-Bank, beide te Amsterdam; de eerste stichtte eveneens in de hoofdstad de Nederlandsch-Indische Handelsbank. In Rotterdam ontstonden nog in 1863 de Rotterdamsche Bank en de Internationale Crediet- en Handelsvereniging "Rotterdam". Van blijvende betekenis waren alleen de drie laatstgenoemde. Vooralsnog hadden zij weinig invloed op de positie van de Nederlandsche Bank die de nieuwe banken bij gelegenheid wel gewaarschuwd had "om niet al te veel vertrouwen op de hulp onzer instelling", waarbij zij vooral gedacht had aan de deposito's die bij de nieuwe banken in tijden van crisis opgevraagd konden worden.¹⁶⁾ De werkelijke wijziging in haar verhouding tot het bankwezen kwam pas in de tweede halve eeuw van haar bestaan.

De vraag rijst of de Nederlandsche Bank niet wat meer voor de ont-

---

¹⁶⁾ De Jong, I, blz. 458.

wikkeling van het bankwezen had kunnen doen, een vraag die direct samenhangt met ons centrale thema. De Jong stelt het niet zo expliciet. De Nederlandsche Bank kon echter de zo pril begonnen ontwikkeling niet leiden, op zijn best begeleiden. Van iedere band, eventueel alleen maar een morele, had zij zich verre te houden; dat bracht de aard der zaak mee. Om advies gevraagd moest zij zich wel op de voorzichtigheid oriënteren, niet slechts extern, ook intern. Dat zij daarin gelijk kreeg, bewees de heilloze verbinding van de Algemeene Maatschappij voor Handel en Nijverheid met de Belgische financiële pyramidebouwer (omgekeerde pyramides, wel te verstaan) Langrand-Dumonceau. Het *crédit mobilier* kon in ons land geen wortel schieten.¹⁷⁾

Het ingroeien der Bank

De voorzichtigheid, de behoedzaamheid der Bank had een achtergrond die wij reeds schetsten.¹⁸⁾ Op welke wijze zij haar financiële integriteit vestigde en als het ware "ingroeide", is in het voorafgaande ten dele gebleken. Het kan tevens blijken uit de wijze waarop de Bank te werk ging ten opzichte van andere bestaande credietinstellingen en het grote publiek. De Nederlandsche Bank, die op 13 april 1814 haar werkzaamheden was begonnen met een credietverlening van resp. f 42.000,— en f 11.000,— op onderpand van effecten, ondervond in de eerste tijd van de zijde der Amsterdamse geldwereld een weinig gunstig gezinde bejegening: bankiers en kassiers zagen in de Bank een ernstige concurrente, wat niet bepaald bijdroeg tot de populariteit van het bankpapier der Bank bij het grote publiek. De bankbiljettencirculatie nam in de eerste jaren wel toe maar zeer langzaam en bleef ten achter bij de uitbreiding der bankoperaties, een schaarste van middelen die na 1819 is overwonnen. Het is kenschetsend dat de noodzaak van een wettelijk voorschrift betreffende de metaaldekking der biljetten lange tijd niet bestond en pas in 1847 afkwam. Het betekende niet dat de Bank zich de vrijheid toekende net zoveel bankbiljetten uit te geven als haar goeddunkte: de uiterste limiet tot waar zij kon gaan, plaatste zij, vrijwillig dus, bij 60%, zoals in 1825 en 1830 bleek. Het betekende wel dat de biljettencirculatie zeer aan betekenis had gewonnen; zij klom van gemiddeld f 13,6 miljoen in 1823-1824 tot f 24,4 miljoen in 1834-1835, f 74,5 miljoen in 1852-1853 en meer dan f 140 miljoen in 1870-1871. Per

---

¹⁷⁾ G. Jacquemyns, *Langrand-Dumonceau, promoteur d'une puissance financière catholique*, 5 dln (1960-1965); A. M. de Jong, *De ontwikkeling van de economische conjunctuur in Nederland gedurende het tijdvak 1850-1914*, in *Tijdschr. v. Gesch.* (1964).

¹⁸⁾ Vgl. hier, blz. 287 e.v.

hoofd der bevolking bedroeg de circulatie in 1848 *f* 12,—, in 1852 *f* 24,— en pas in 1875 *f* 48,—; tussen 1848 en 1853 hing de sterke uitbreiding van de biljettenomloop samen met de ontmunting van het goud die toen in ons land plaats vond. Het curieuze was dat zich vóór 1825 in de stijging van de biljettencirculatie de uitbreiding der bankoperaties weerspiegelde; na 1825 kwam de uitbreiding der bankoperaties tot stilstand terwijl de bankbiljettencirculatie bleef toenemen. In 1827-1828 is zij voor het eerst met gem. *f* 13,9 miljoen groter dan het opererend kapitaal van *f* 12,3 miljoen. Ook in later tijden komt het regelmatig voor dat de bankbiljettencirculatie omvangrijker is dan het opererend kapitaal. Het vertrouwen in het bankbiljet was blijkbaar gevestigd. Het blijkt eveneens uit de sterke groei van het aandeel der kleinere coupures in de totale circulatie en uit het eerste voorbeeld van vervalsing in 1825. Op enkele biljetten van *f* 40,— en *f* 25,— was het waardebedrag, indertijd met de pen ingevuld, veranderd in *f* 1.000,—. In allerijl deed men een voorraad biljetten bij Joh. Enschedé en Zoonen bedrukken in letters en cijfers en vervolgens tegen de oude biljetten door het publiek verwisselen. Het zou niet de laatste maal zijn dat van namaak sprake was. Zelfs in 1847 lijkt het nog iets willekeurigs dat minister Van Hall de kwestie van de begrenzing der biljettenuitgifte ter sprake brengt. Waaron toen pas, is niet bekend, misschien en waarschijnlijk mede naar aanleiding van een ingezonden brief in de Nieuwe Rotterdamsche Courant omtrent het niet-naleven van het octrooi ten aanzien van de bijbank.¹⁹⁾ Van Hall stipte overigens aan dat de regeling der zaak bij de gebleken voorzichtigheid van president en directeuren welhaast overbodig geacht kon worden, maar achtte een regeling toch nodig voor de goede orde van zaken en mede ter dekking van zijn eigen verantwoordelijkheid. Het kreupele in het octrooi van 1814 was dat de desbetreffende dekkingsbepalingen niet de eenvoudige invoering mogelijk maakten van een bepaalde verhouding tussen biljettenomloop en metaalvoorraad van de Bank, zoals deze die tevoren vrijwillig had aangehouden. Daardoor kwam men in 1847 tot de enigszins gekunstelde formulering dat het maximum der door de Bank uit te geven bankbiljetten werd bepaald op *f* 52 miljoen (d.i. naar boven afgerond het drievoud van het maatschappelijk kapitaal der Bank plus de reserve), waarbij de directie echter acht zou slaan op de stand van haar speciekas (inclusief muntmateriaal), in die zin dat zij de verhouding van *f* 250,— papier tegen *f* 100,— specie niet zou overschrijden.

In de verhouding tot de overige credietinstellingen deed zich slechts één maal een conflict voor tijdens de eerste halve eeuw. De Nederlandsche

---

¹⁹⁾ Vgl. hier, blz. 292.

Bank groeide kennelijk zo geleidelijk in dat conflictsituaties maar sporadisch behoeften voor te komen. Zoals vermeld waren de Amsterdamse kassiers de Bank maar matig gezind. Toen zij in 1838 de bevoegdheid kreeg tot het houden van rekening-courant met particulieren, meenden de kassiers bovendien in hun bestaan bedreigd te zijn, temeer daar de Bank de incasseringsprovisie op $\frac{1}{2}$ per mille had gesteld, dwz. geringer dan die der kassiers. Bij wijze van repressaille bracht de voornaamste kassier, de Associatie-Cassa, kassiersquitanties aan toonder en in ronde sommen in omloop, kennelijk met de bedoeling deze te doen circuleren als bankbiljetten en te allen tijde inwisselbaar in specie. Achter deze uitgifte stak duidelijk de bedoeling de bankbiljetten min of meer uit de circulatie te verdringen. Toen de kassiers zich bereid toonden quitanties op kassiers kosteloos tegen het papier der Associatie-Cassa in te wisselen, terwijl zij voor verwisseling van bankpapier 1/16% provisie in rekening brachten, ging de Nederlandsche Bank noodgedwongen over tot het kosteloos verwisselen van prima kassierspapier tegen bankpapier. De minister van financiën was in augustus 1839 van oordeel dat de kassiersquitanties van een zegel voorzien dienden te zijn en niet vielen onder de aan kassiersbriefjes toegekende vrijdom van zegel; de Amsterdamse rechtbank daarentegen meende dat zij er wel onder vielen. In februari 1840 waren partijen zo wijs een minnelijke schikking te treffen waarbij de Associatie-Cassa toezegde geen papier aan toonder meer uit te geven en de Bank zich bereid verklaarde de kosteloze verwisseling van kassierspapier tegen bankbiljetten te doen ophouden. De incasso-provisie bleef $\frac{1}{2}$ per mille.

De ontplooiing der Bank

Mede dankzij haar voorzichtige koers vond de Nederlandsche Bank haar plaats en de erkenning ervan bij de overheid, het publiek en de overige credietinstellingen. Over de eerste halve eeuw van haar bestaan als geheel bezien vertoont de Bank een onmiskenbare groei welke in het laatste decennium van het onderhavige tijdvak culmineert in een uitbreiding van tot dusver ongekende omvang (vgl. onderstaande cijfers).

Kwantitatieve groei der Nederlandsche Bank 1814-1864 ²⁰⁾

	Discon- teringen	Belenin- gen	Metaal- voorraad	Bank- biljetten	Rekening- Courant- saldi		Totaal opeisbare schuld	Dekkings- percentage
					Rijk	Anderen		
1814-5	2,4	2,1	9,0	1,2	10,1	0,4	11,7	76,9
1819-20	3,3	6,1	13,9	7,2	3,9	4,6	15,7	88,5
1824-5	5,8	13,2	24,1	18,7	2,8	11,8	33,3	72,3
1829-30	6,8	10,3	21,5	22,8	2,2	4,0	29,0	74,1
1834-5	6,1	13,0	31,2	24,4	8,3	6,9	39,6	78,8
1839-40	11,9	16,5	18,9	23,7	6,1	6,2	36,0	52,5
1844-5	17,8	15,4	41,0	30,5	23,4	2,5	56,4	72,8
1849-50	8,3	3,9	68,7	44,4	12,3	6,7	63,4	108,3
1854-5	18,2	6,2	101,4	93,3	13,7	3,4	110,4	91,8
1859-60	20,3	17,1	102,1	92,7	23,5	7,9	124,1	82,3
1863-4	41,2	21,9	107,6	106,3	39,2	8,8	154,3	69,7

Na de magere jaren 1848-1853 (waarvan in de bovenstaande cijfers die voor 1849-50 een weerspiegeling vormen), samenhangend met de malaise die zich vrijwel overal in Europa en ook in Nederland manifesteerde, ²¹⁾ volgde de voortgezette ontplooiing daaraanvolgend, door De Jong samengevat onder de woorden „op weg naar den nieuwen tijd”. Zij was niet los te zien van de economische vooruitgang welke ons land in dit tijdvak boekte maar vond naast de reeds gelegde grondslag der Bank tevens een basis in de ruimere armslag welke haar bij de octrooiwijzigingen in 1838 en 1852 was geboden. Deze ruimere armslag bestond sinds 1838 in de mogelijkheid om haar discontobedrijf niet langer tot wisselbrieven te beperken en dit tevens te doen uitstrekken tot ander handelspapier op naam en aan order, voorzien van twee of meer voldoende handtekeningen, de bevoegdheid om beleningen te sluiten op buitenlandse staatsfondsen, hier te lande geëmitteerd en doorlopend op de Amsterdamse beurs genoteerd, en om voor particulieren een rekening-courant te openen. Het pikante en ook wel typerende was dat de voorzichtige directie zelf geen termen had gevonden het octrooi te wijzigen. ²²⁾ Tegen de uit-

²⁰⁾ De gemiddelde uiteenzettingen, metaalvoorraad, bankbiljettencirculatie en rekening-courantsaldi der Nederlandsche Bank in miljoenen guldens, boekjaar 1 april-31 maart. Geput uit tabel no. 4, in I, blz. 576 e.v.

²¹⁾ Vgl. in details voor de samenhang De Jongs *De economische conjunctuur 1848-1960* (noot 3).

²²⁾ J. G. Gleichman, referendaris departement van financiën, schrijft in zijn nota betreffende de octrooieregeling der Ned. Bank bij de wet, augustus 1862, dat het er verre vanaf is dat hij . . .” de denkbeeldige bezwaren en angstvallige begrippen in bescherming zou willen nemen, die in 1838, toen het de herziening van het octrooi en de verruiming van den werkring der Bank gold, door de toenmalige directie werden ontwikkeld.” De Jong, IV, blz. 40.

breiding van de discountfaciliteiten had zij zich dan ook tegenover de regering vergeefs verzet uit vrees dat grote hoeveelheden zogenaamd schoorsteenpapier aangeboden zouden worden; tegen de belening op buitenlandse fondsen had zij het bezwaar dat zij wellicht daardoor voor- schotten op binnenlandse fondsen zou moeten afwijzen op momenten dat het voldoer. aan die aanvragen in hoge mate in 's lands belang zou zijn. In zoverre had de directie juist gezien dat de geboden verruiming aanvankelijk slechts weinig bijdroeg tot het bedrijf der Bank en pas op langere termijn, met name na 1853, van betekenis werd.

Anders dan in 1838 ging in 1852 de octrooiwijziging wel van de directie der Nederlandsche Bank uit. Daarin verried zich allicht reeds enige invloed van de sinds 1849 als secretaris der Bank fungerende mr. W. C. Mees (1813-1884) die vanaf 1863 tot zijn dood president zou zijn, en wel één der grootste. Mees die zo aan Rotterdam gehecht was dat hij zelfs de straatstenen lief had, gewaagde eens van „de Amsterdamsche slendergeest”.²³⁾ Voorzover die bij de Bank aanwezig was, kon hij er iets aan doen. De algemene malaisetoestand, waaronder de slapte in bank- zaken begrepen, gaf hem in mei 1850 een nota betreffende het bank- beleid in de pen, waarin hij erop wijst dat het crediet der Nederlandsche Bank hechter en algemener dan ooit is gevestigd. Haar bankbiljetten vinden tot in de meest afgelegen delen van het land en onder alle stan- den der maatschappij ingang. Het klinkt als een zweeps slag: „Zij zou derhalve veel stouter kunnen werken, dan vroeger.”²⁴⁾ Van Mees' voor- uitstrevende denkbelden vond slechts een deel een neerslag in de octrooi- wijziging van 1852; veel daarvan zou tot later moeten wachten. Vanaf 1852 mocht voortaan de Bank haar reservefonds beleggen in nationale schuld, hypotheken en eigen aandelen, voorts beleningen sluiten op alle buitenlandse staatsfondsen zonder onderscheid. Zij zou bovendien meer openbaarheid aan haar zaken moeten geven — niet zonder enig tegen- spartelen bereikt²⁵⁾ — door maandelijks in de Staatscourant opgave te doen van het bedrag der bankbiljettencirculatie, van het totaal der rekening-

---

²³⁾ In een brief in 1849. Vgl. Joh. de Vries, *Amsterdam-Rotterdam, rivaliteit in economisch-historisch perspectief* (1965), blz. 4.

²⁴⁾ Nota van secretaris mr. W. C. Mees aan de Bankdirectie, dd. mei 1850, betreffende het bankbeleid, in De Jong, I, blz. 1032. Vgl. Gleichman over Mees (vindplaats in noot 22): „Het is daarbij voor niemand een geheim waarom de Bank sedert het optreden van haar tegenwoordigen secretaris meer op de hoogte van, en in harmonie met haar tijd is dan vroeger.”

²⁵⁾ Vgl. hiervoor de nota van de commissaris der Bank A. C. Willink, 17 maart 1852, in De Jong, I, blz. 1097: „Intusschen, de tegenwoordige tijdgeest, beweert men, verlangt algemeen openbaarheid; maar is zij daarom, vraagt men, praktisch nuttig en nodig, ook in het belang der Bank? Die tijdgeest is tot dusverre in het algemene vrij bezadigd, meer geneigd nothans tot afkeuring en berisping, dan tot erkenning van het goede, vooral bij het bestaande.”

courant-saldi en de omvang van haar metaalvoorraad; daarnaast jaarlijks, bij de aankondiging van het dividend, van de stand van het kapitaal en het reservefonds. Of men nog meer openbare mededelingen zou doen, werd aan de directie in overleg met commissarissen overgelaten. De toename van de effectenbeleningen in de jaren '50 was voor een belangrijk deel aan de geschetste verruiming toe te schrijven: in maart 1857 bedroeg het percentage der vroeger niet beleenbare effecten 75% in het geheel der effectenbeleningen. Van geringe betekenis was daartegenover het disconteren van papier op het buitenland waartoe de Bank ingevolge directiebesluit van 31 augustus 1854 overging. Aan de uitbreiding van de discontering van promessen was in dit tijdvak een grens gesteld doordat de directie er scherper op moest gaan toezien dat de promessen niet louter tot geldmakerij dienden. Een enkel verlies, uit dien hoofde geleden, werd echter ruimschoots gecompenseerd; de winsten der Bank bereikten in deze periode een nog ongekende omvang.

Met de groei der bankactiviteiten schoot ook de bankbiljettencirculatie in een ruimere jas. We denken daarbij uiteraard niet aan de vervalsingen die met grote virtuositeit bedreven werden. Zo waren in 1853 in Londen bankbiljetten vervaardigd met het doel, zoals De Jong vermeld, deze als echte in omloop te brengen (waarvoor anders?). Vandaar dat de Bank in 1859 een nieuw, technisch perfect soort bankbiljetten in omloop bracht. Was het maximum der door de Bank uit te geven bankbiljetten in 1847 bepaald op *f* 52 miljoen, waarbij een verhouding van *f* 250 papier tegen *f* 100 precie niet zou zijn te overschrijden, begin 1849 volgde een noodzakelijk gebleken verhoging tot *f* 72 miljoen, eind 1849 zelfs tot *f* 122 miljoen, met dien verstande dat het papier boven *f* 52 miljoen steeds ten volle door edel metaal gedekt zou moeten zijn. Doordat men in deze jaren de wassende rekening-courant-saldi mede in de beschouwing betrok — zij waren immers evenals bankbiljetten te allen tijde in specie opvraagbaar — ontstond in 1857 behoefte aan mitigering van de dekkingsvoorschriften. Onder handhaving van de verplichte dekking van honderd procent voor alle boven de *f* 100 miljoen uitgegeven biljetten, zou voor het daar beneden blijvende bedrag een metaaldekking van tweevijfde voldoende zijn. Deze regeling vergrootte het operatievermogen der Bank. Zij stelde in staat de crisis van 1857 met kalmte en slagvaardigheid tegemoet te treden en voldeed eveneens bij de uitbreiding der bankoperaties in het begin der jaren '60.

Belangwekkender dan de vraag welke andere functies de Nederlandsche Bank vervulde — op haar eminent adviseurschap der regering voor muntzaken preluderen de jaren 1814-1864 al — is het probleem wat de Bank in tijden van spanning in haar eerste eeuwheft voor de geldmarkt betekende. Nog in 1825 en 1830, zagen we, moest de Bank zich door

gebrek aan middelen tot passiviteit bepalen. Hoe stond het echter met de gevolgen van de conjunctuurcyclus 1849-1859 welke ook in ons land en zelfs in vrij scherpe vorm is opgetreden? ²⁶⁾ Zoals bekend vertoonde de geldmarkt in de voornaamste landen van Europa sinds het najaar van 1855 tekenen van overspanning als gevolg van de overspeculatie door de Amerikaanse en Australische goudontdekkingen en in samenhang met de in 1854 uitgebroken Krimoorlog. Ons land ondervond daar deze invloed van dat verschillende buitenlandse banken haar metaalvoorraad zochten te versterken. Inderdaad verdwenen er zo vrij belangrijke partijen zilver van de Nederlandsche Bank, o.a. naar Frankrijk, gefinancierd uit bij de Bank gesloten beleningen. Onder deze omstandigheden nam de directie krachtige afweermaatregelen met als overweging dat zij haar middelen in de eerste plaats beschikbaar wilde houden voor het eigen land. Voor de hand lag uiteraard de in september 1856 bewerkte verhoging van het wisseldisconto, het promessendisconto, de beleningrente voor effecten en de rente voor goederenbeleningen.

Maar de Bank nam daarnaast nog een opmerkelijke maatregel: zij besloot tot nader order de discontering van alle papier waarvan zij redelijkerwijs kon aannemen dat het bestemd was om in buitenlandse geldbehoefte te voorzien zonder meer te weigeren en geen beleningen meer aan te nemen waarvan zij op goede gronden kon vermoeden dat zij met metaaluitvoer samenhangen. Het was een wijze vooruitziende maatregel want toen in de zomer van 1857 de enorme credietbel in de Verenigde Staten barstte en de crisis in het najaar van hetzelfde jaar naar Europa oversloeg, bleef de Nederlandsche Bank de situatie in ons land vrijwel meester. Wel verhoogde zij enige malen de disconto- en beleningsrente maar onder aankondiging dat het haar niet aan krachten ontbrak en eenieder die goede waarborgen kon leveren op haar hulp mocht rekenen. Van een paniek zoals elders was geen sprake; er kwamen slechts enkele faillissementen van betekenis voor. Zo was het voor een belangrijk deel aan haar politiek te danken dat de crisis hier te lande binnen vrij enge grenzen beperkt bleef. Het was fraai en bovendien tekenend dat men wel aan een staking der beleningen had gedacht maar onmiddellijk had ingezien dat de eenmaal verworven plaats der Bank in de geldwereld haar niet meer veroorloofde, anders dan in uiterste nood, tot een dergelijke maatregel over te gaan. Als een stabiliserende pijler voor de geldmarkt was de Nederlandsche Bank dit tevens in ruimere zin voor onze economische ontwikkeling in het algemeen, een fundament waarop in de volgende eeuwheft kon worden voortgebouwd, het resultaat bovendien

---

²⁶⁾ Vgl. De Jong, *Econ. conjunctuur in Ned.*, blz. 103.

van een wellicht soms wat voorzichtig doch op lange termijn competent beleid.

Bevestiging en evolutie

Werkelijk nieuw is wat De Jong ons omtrent de jaren 1864-1914 der Nederlandsche Bank schetst. De voorafgaande periode lag reeds sinds 1930 beschreven. Zonder de kennis van het eerste tijdvak is wat volgde echter niet recht te verstaan; omgekeerd leidt onze wetenschap omtrent de tweede helft evenzeer tot het aangeven van nieuwe accenten ten aanzien van de eerste. Zij vormt de achtergrond voor de bevestiging en evolutie der Bank in de periode 1864-1914, toen het tot de erkenning kwam dat er één centrale bank zou zijn, en wel de Nederlandsche Bank, maar daartegenover stond dat, gegeven deze monopoliepositie, aan het algemeen belang, vertegenwoordigd door de staat, een deel der winsten diende toe te komen. Los daarvan vond de evolutie plaats in de credietgeving der Bank die te vangen is in de woorden filialennet, handelsbankwezen en groei tot *bankers' bank*. Daar ligt de samenhang tussen de Bank en de economische ontwikkeling van ons land in deze jaren.

Voor het ontstaan van de Bankwet van 1863 lag intussen oorzaak noch aanleiding in de economische sfeer; zij was te vinden in de simpele omstandigheid dat het octrooi van de Nederlandsche Bank op 31 maart 1864 zou aflopen. Het tekent al een wereld van verschil, staatsrechtelijk gezien, dat men *nu* algemeen van oordeel was dat van een verlenging van het octrooi bij koninklijk besluit, zoals in 1838, geen sprake kon zijn. Zoveel te meer weerspiegelden daarnaast de discussies rond de voorbereiding der Bankwet de vorderingen in het economisch denken omtrent het centrale bankwezen, dat we niet los kunnen zien van de functies die de Nederlandsche Bank in het gegroeide economisch bestel had vervuld en de functies die men haar in de groeiende volkshuishouding wilde laten vervullen. Het is ten aanzien van die economische opvattingen dat De Jong veel te genieten geeft, niet in de laatste plaats doordat hij ons de gelegenheid verschaft zelf de bronnen te raadplegen.²⁷⁾ Daaruit komen soms curieuze zaken naar voren. Wat te denken van een referendaris bij het ministerie van financiën, i.c. mr. J. G. Gleichman, 28 jaar oud, die een augustus 1862 gedateerde nota omtrent de octrooieregeling bij de wet voor zijn minister schrijft — hier in druk 75 pagina's beslaande, men zou het thans eens moeten durven! — terwijl hij zich tevoren nimmer in het bijzonder heeft beziggehouden met economische vraagstukken, laat staan

---

²⁷⁾ Met name in IV waarin deze documenten zijn afgedrukt.

problemen van het geld- en bankwezen.²⁸⁾ Niet verbazingwekkend dat hij met zo'n onmiskenbare aanleg in 1871 secretaris van de Nederlandsche Bank wordt en van 1877-1880 minister van financiën is. In 1862 kruist hij de degen met de op het terrein doorknede Mees die ten tijde van zijn antwoord op de nota-Gleichman, 1 november 1862, nog secretaris van de Bank is en sinds 10 februari 1863 haar president.²⁹⁾ Het zal niet verwonderen dat Mees in diepte van inzicht Gleichman overtreft. Wanneer de laatste uiteenzet welk bankstelsel naar zijn mening voor Nederland het meest verkieslijk is en zich ter zake verdiept in de relevante vragen of in het algemeen pluraliteit van circulatiebanken de voorkeur verdient boven het bij uitsluiting toekennen van de bevoegdheid tot biljettenuitgifte aan één instelling en of het, los van dit probleem, nodig en wenselijk is het bedrag der uit te geven biljetten door overheidsvoorschriften aan zekere grenzen te binden, dan betoont hij zich op beide punten een aanhanger van het vrijheidsbeginsel: „De vrije lucht is voor het circulatiebankwezen voorwaarde van leven en gezondheid; de wijze waarop de vrije lucht verdragen wordt, is de toets, waaraan de levenskracht der circulatiebank wordt beproefd.”³⁰⁾ Wij herkennen hier in Gleichman de voorstander van het *banking principle* die de zelf-regulerende werking van een *convertible currency* ten volle accepteert — als men de banken maar de verplichting oplegt te allen tijde haar biljetten te verwisselen tegen specie, bepaalt de behoefte van het verkeer de omloop — maar er in de practijk voor terugdeinst met het monopolie van de Nederlandsche Bank te breken en tot vrijheid van biljettenuitgifte over te gaan. Hij geeft de voorkeur aan een geleidelijke ontwikkeling; de oprichting van andere circulatiebanken behoort niet volstrekt onmogelijk te zijn, terwijl de wet voorschriften dient te geven omtrent de betrekkingen tussen Bank en Staat en voor zover nodig voor de biljettencirculatie en de operaties der Bank.

Dat Mees ten aanzien van de practijk tot geen andere conclusie komt dan Gleichman is voor ons thans minder belangwekkend dan de wijze waarop hij dit doet: daar ligt hun theoretisch verschil. Tegenover de volstrekte staatsonthouding met bankzaken van Gleichman stelt hij de noodzaak van staatsbemoeiing, niet berustend op een geheimzinnig souverain recht om zekere metaalstukken te stempelen, maar... „blootelijk op het wenschelijke, dat aan alle ingezetenen het gemak van een goed ruilmiddel en daarmede tevens van eene zoo goed mogelijke waarde-maat, gewaar-

---

²⁸⁾ Zijn nota in IV, blz. 3 e.v.

²⁹⁾ Het voorbijgaan van president Croockewit door de minister licht De Jong nader toe; deze hoopte op die wijze spoediger en beter tot een bevredigende regeling te komen dan door terstond de officiële weg in te slaan. Vgl. II, blz. 4.

³⁰⁾ Nota-Gleichman, IV, blz. 36.

borgd worde; en op het onmogelijke om dien waarborg zonder staatsbemoeiing te verschaffen.”³¹⁾ De invloed van het bankwezen op het ruilmiddel, de mogelijkheid dat door de omloop van bankpapier de goede regeling van het ruilmiddel schade lijdt, vormt één der hoofdgronden van deze staatsbemoeiing welke zich overigens niet verder moet uitstrekken dan nodig is om het gewenste doel te bereiken. Liet men in ons land het uitgeven van bankpapier geheel vrij, dan zouden er waarschijnlijk vele banken ontstaan die met elkaar zouden concurreren om in de behoefte aan bankpapier te voorzien, met als gevolgen: een verbreking van de eenheid van het ruilmiddel („Het Zeeuwsche billet zou ligtelijk in Friesland, het Friesche in Gelderland geweigerd worden”),³²⁾ een veel groter kans op verliezen voor het publiek door staking van betalingen, doordat de mededinging van naast elkaar werkende banken altijd enige van haar tot onvoorzichtigheid verleiden en daardoor ten val brengen zal, en ten slotte het gevaar van het bevorderen van het ontstaan van crises en het verscherpen van deze. Het is dit gevaar dat bij Mees zwaar weegt. De toestand van algemene overspanning die aan een crisis voorafgaat, be- toogt hij, vindt meestal zijn oorsprong in een tijdvak van abnormale kasruimte. Nu zal een grote, aan bepaalde voorschriften gebonden bank die een feitelijk monopolie bezit niet zo spoedig tot ongemotiveerde credietuitbreiding overgaan als kleine, met elkaar concurrerende instellingen die bovendien in een periode van overspanning bijna altijd veel te lang wachten met het beperken van hun credietgeving en, wanneer de crisis eenmaal een feit is, niet in staat zijn die crediethulp te verlenen waartoe één grote circulatiebank met een feitelijk monopolie bij machte is. Stellig heeft Mees hier aan de Nederlandsche Bank gedacht waarvan hij tevoren in zijn nota heeft geschetst hoe ruim de metaaldekking in vergelijking tot die bij buitenlandse circulatiebanken in de laatste jaren is geweest zodat zij bij tijdelijk klimmende credietbehoeften haar hulp altijd aanmerkelijk kan uitbreiden en... „ook in tijden der grootste spanning nog nimmer uit gebrek aan beschikbare middelen crediethulp heeft behoeven te weigeren.”³³⁾ Naar de letter was het hier geciteerde wel juist, echter niet naar de geest, want zowel in 1818 als in 1825 en 1830 had de Bank wegens gebrek aan middelen tot discontoverhoging moeten besluiten om te voorkomen dat men ook maar bij haar om crediethulp

---

³¹⁾ Vgl. IV, blz. 83.

³²⁾ Id., blz. 85.

³³⁾ Id., blz. 82. Mees specificeert niet welke jaren, vermoedelijk 1860 en 1862 en becijfert de metaaldekking der biljettencirculatie op 97%, tegen die in Pruisen 71%, Engeland 68%, België 58% en Frankrijk 57% inclusief de rekening-courantsaldi resp. 76, 52, 39, 39 en 35%.

zou aankloppen.³⁴⁾ Haar gegroeide kracht bewees zij hierin dat zij dit tijdens de crisis van 1857 niet meer nodig had. Intussen is Mees' pleidooi voor één circulatiebank geen absoluut: de wetgever behoort de bevoegdheid voor te behouden de oprichting van andere circulatiebanken toe te staan indien de Nederlandsche Bank te eniger tijd niet aan haar bestemming mocht beantwoorden. Men beluistert wel de ondertoon dat dit tijdens Mees' bewind niet zal gebeuren.

Wat in de daaraanvolgende meningsvorming trefte, is de veelvuldige voorkeur voor het *banking principle*. Of we nu het in april 1863 gegeven advies der Rotterdamse Kamer van Koophandel — de Amsterdamse sprak zich daarover niet expliciet uit — en dat van de Raad van State uit mei 1863 nemen, of de reacties van een aanzienlijke minderheid in de Tweede Kamer tijdens het najaar van 1863 horen, voortdurend betwist men de Nederlandsche Bank een positie die, hoe ook in navolging van Mees door minister Betz geformuleerd, erop neerkwam dat de Bank in feite een monopolie verkreeg, of liever: die bestendigd werd.³⁵⁾ Men achtte monopolie en bescherming van staatswege verwerpelijk en strijdig met de geest van de tijd, terwijl uit de vrije mededinging, mits met voorzorgen omringd dat deze geen verwerpelijke middelen te baat nam, heilzame gevolgen voor handel en nijverheid moesten voortspruiten. Dat minister Betz zijn wetsontwerp wat dit aangaat ongeschonden door het parlement kon loodsen, pleitte voor zijn overtuigingskracht. Hij vond daarbij een krachtige steun, naast Mees, in het Tweede Kamerlid mr. P. P. van Bosse, de oud-minister van financiën (1848-1853 en 1858-1860). Buiten het parlement was een levendige begeleidende pennestrijd gevoerd waarin de bekende staatsrechtgeleerde J. T. Buijs zich achter het *banking principle* had geplaatst, Pierson zich echter een overtuigd verdediger van het wetsontwerp betoonde.³⁶⁾

Het filialennet der Nederlandsche Bank

Het valt niet moeilijk de Bankwet van 1863 in samenhang met onze economische ontwikkeling te zien, om te beginnen al in die zin dat in een tijd waarin de Nederlandse volkshuisvesting meer en meer in de wereldconjunctuur betrokken raakte en bij voorbeeld de weerslag ondervond

³⁴⁾ Vgl. I, blz. 112, 160 e.v. en hier, blz. 288. Mees is natuurlijk gedisciplineerd omdat het werk van De Jong hem ontbrak.

³⁵⁾ Vgl. de formulering van de Bankwet 1863, art. 1: „Geen circulatiebank kan worden opgericht en geen buitenlandsche circulatiebank mag hare bankbiljetten hier te lande in omloop brengen anders dan krachtens een bijzondere wet en op den voet en de voorwaarden bij zoodanige wet te stellen.” Art. 2 verleent vervolgens octrooi aan de Ned. Bank.

³⁶⁾ Vgl. II, blz. 54, 55, 57, 89 en 101.

van de crises van 1873, 1884 en 1907, de vermindering van pluraliteit van circulatiebanken stellig de kwalijke gevolgen heeft voorkomen welke Mees in dit verband geschetst had.³⁷⁾ Maar er was meer. De Nederlandsche Bank, nu nadrukkelijk als naamloze vennootschap aangemerkt, zag bij koninklijk besluit van 1864 ter uitvoering van het wettelijk dekkingsvoorschrift conform haar voorstel bepaald dat het totaal der omlopende bankbiljetten, bankassignaties en saldi in rekening-courant steeds voor 2/5 gedekt diende te zijn door munt of muntmateriaal (beginsel van de proportionele dekking); de uit 1857 stammende 40%-dekking van bedragen boven f 100 miljoen was daarmee verdwenen.³⁸⁾ Het betekende een vergroting van het operationele vermogen en de mogelijkheid tot een automatische aanpassing aan de bestaande groeitendities. Dit was van des te meer betekenis daar de Bankwet van 1863 aan de Nederlandsche Bank de verplichting oplegde vóór of met ingang van 1 januari 1865 te Rotterdam een bijbank en elders agentschappen en correspondentieschappen te vestigen, in dier voege dat in elke provincie ten minste één agentschap zou worden ingesteld. Daarmee werd voor Rotterdam een allang bestaande wens vervuld,³⁹⁾ maar ook meer in het algemeen een verlangen dat door Gleichman in zijn nota van augustus 1862 onder woorden was gebracht: „Wil zij als *Nederlandsche Bank* blijven werken, ze worde voor de bevolking buiten de hoofdstad meer en ligter genaakbaar dan thans.”⁴⁰⁾ Daarop was door Mees in zijn antwoord van november 1862 gezinspeeld, toen hij gewaagde van crediethulp in evenredigheid over alle rijkdelen, en door de Rotterdamse Kamer van Koophandel in april 1863 ten overvloede gewezen met het verwijt dat de Bank tot dusver een te lokaal karakter bezat.⁴¹⁾ Mees verbond er zelfs de verwachting aan dat om die reden de Nederlandsche Bank de enige circulatiebank zou blijven... „Omdat ik mij voorstel, dat wanneer de Ned. Bank hare werking over het geheele land zal hebben uitgebreid, de toestand zoo bevredigend zal zijn, dat geen redelijk mensch verandering zal begeeren.”⁴²⁾ Het was een teken van volgroeidheid dat de Bank in 1864 kon besluiten tot stichting van een bijbank te Rotterdam (geopend in 1865) en agentschappen te Arnhem, Groningen, 's-Hertogenbosch, Maastricht, Meppel, Middelburg en Zwolle (alle geopend in 1864) en te Alkmaar, Almelo, Dordrecht, Leeuwarden en Utrecht (geopend in 1865). Den

---

³⁷⁾ Vgl. hier, blz. 301.

³⁸⁾ Id., blz. 297.

³⁹⁾ Id., blz. 293.

⁴⁰⁾ De Jong, IV, blz. 48; cursief van Gleichman.

⁴¹⁾ Id., resp. blz. 93, 193.

⁴²⁾ Brief van mr. W. C. Mees aan A. de Monchy te Groningen (handelaar in zaden aldaar) n.a.v. door de laatste gestelde vragen omtrent het bankwetsontwerp-1863, in De Jong, IV, blz. 248.

Haag volgde in 1867. Met ingang van 1 januari 1865 stelde directie voorts 56 correspondentschappen aan, in plaatsen over het hele land verspreid. ⁴³⁾ Zoals te verwachten viel, was in dit filialennet groei: op het einde van het boekjaar 1913-1914 beschikte de Nederlandsche Bank met hoofd- en bijbank, 17 agentschappen, één sub-agentschap (sinds 1889-90) en 83 correspondentschappen over in totaal 103 vestigingen in Nederland. ⁴⁴⁾

Voor onze economische ontwikkeling waren vestiging en groei van het filialennet van de Nederlandsche Bank van eminente betekenis. Men moet bedenken dat het sinds de jaren '50 ontluikende handelsbankwezen nog in de kinderschoenen stond en aanvankelijk vanuit centra als Amsterdam, Rotterdam en Twente weinig deed aan de stichting van bijkantoren — systematisch eigenlijk pas in de twintigste eeuw — terwijl de gevormde credietinstellingen in de provincie zo bescheiden eigen middelen bezaten dat zij in de credietverlening aan het bedrijfsleven grote terughoudendheid moesten betrachten. Onder die omstandigheden fungeerde de Nederlandsche Bank als het pulserend hart dat het crediet via bijbank, agent- en correspondentschappen door het economisch lichaam deed stromen, niet slechts *direct* naar belanghebbenden die er tevoren zo niet theoretisch dan toch practisch van verstoken waren, maar ook *indirect* doordat de lokale credietinstellingen, wanneer zij te goeder naam en faam bekend stonden, de gelegenheid kregen papier bij de filialen te herdisconteren en bankabele effecten te belenen. Aldus werd in de groeiende credietbehoefsten voor het bedrijfsleven door de Nederlandsche Bank voor een aanzienlijk deel indirect voorzien.

De kwestie van het winstaandeel van de staat

Het was de Bankwet van 1888 die bepaalde dat de staat een aandeel in de winsten der Nederlandsche Bank zou genieten. Dat kwam niet bepaald als een verrassing. Het principe had bij Mees in 1850 en nogmaals in 1862 een weloverwogen aanhanger gevonden. Volgens hem bestond het monopolie van de Bank niet ter wille van de aandeelhouders maar in het algemeen belang; vloeiden uit het monopolie buitengewoon grote winsten voort, dan was het niet onbillijk dat de staat en dus het algemeen belang daarin zou delen. ⁴⁵⁾ De aanzienlijke winsten van de Bank sedert 1864, die

---

⁴³⁾ Vanzelfsprekend bezaten bijbank, agent- en correspondentschappen onderscheiden bevoegdheden. Vgl. hieromtrent De Jong, II, blz. 143 e.v.

⁴⁴⁾ De Jong, III, blz. 161.

⁴⁵⁾ Vgl. Antwoord Mees op nota-Gleichman, 1 nov. 1862, in De Jong, IV, blz. 97. Daar de Staat haar aandelen in de Ned. Bank al in 1847 had verkocht, vloeiden haar uit dien hoofde geen dividenden toe.

tot 1883 een gemiddeld dividend van 19,5% 's jaars toelieten, hadden Mees in zijn overtuiging gesterkt, daarin gesteund door het na hem invloedrijkste lid van de bankdirectie, mr. N. G. Pierson, sinds 1868 directeur en in 1885 Mees' opvolger. Ten tijde van de voorbereiding van de Bankwet van 1863 had minister Betz er echter niet van willen weten, daar de staat zich moest onthouden van het opleggen van geldelijke offers die belemmerend zouden kunnen werken, zowel voor de Bank zelf als voor de verhouding van de regering tot de Bank. Zo kon men als liberaal hierin van mening verschillen. Betz had daarentegen weer wel de invoering van het instituut koninklijke commissaris gewenst (die er bij de Bankwet van 1863 ook was gekomen), waartegen de bankdirectie zich niet had verzet hoewel de behoefte eraan zich volgens haar nog nimmer had doen kennen. Of Betz nu de geest van het moment goed had gepeild of de Kamerleden blind waren voor de mogelijke winstgevendheid van de Nederlandsche Bank, in ieder geval gingen er in 1863 bij de behandeling van het bankwetsontwerp geen stemmen in het parlement op die in de zin van Mees-Pierson pleitten.

Niet typerend maar wel symptomatisch was in het geschetste verband de in 1871 tot standgekomen afkoopregeling voor het rijkskassierschap buiten Amsterdam. Sinds 1863 was de Bank belast met de kosteloze waarneming van de functie van agent van 's rijks schatkist te Amsterdam. Over de kosteloze waarneming van het rijkskassierschap door de bijbank te Rotterdam en door de agentschappen is veel te doen geweest. De Nederlandsche Bank voelde er niet voor omdat zij dan te veel op een staatsinstelling zou lijken, een deel van haar zelfstandigheid inboeten en haar plichten als credietinstelling minder goed vervullen. Als gevolg van de getroffen afkoopregeling van f 100.000,— per jaar ging de staat weliswaar via een omweg delen in de winsten der Bank maar zij stond tot haar monopoliepositie slechts in een verwijderd verband en in geen enkel tot de hoogte der gemaakte winsten.

Toen deze winsten voor eenieder duidelijk zichtbaar rijkelijk gingen vloeien, bracht ten slotte de oud-hoofdinspecteur der rijksbelastingen, J. C. Bloem in 1875 de kwestie in de openbaarheid en kwam zij zelfs in 1878 in de Tweede Kamer aan de orde maar lukte het haar op te schorten tot men door het verstrijken van de termijn van het octrooi de Bankwet van 1888 moest gaan voorbereiden; minister van financiën was sinds 1885 de fiscale Bloem. Geen wonder dat het staatswinsttaandeel bij de Bank geen bestrijding vond maar het naar haar oordeel in het wetsontwerp van de minister wel zeer ver ging: los van enige details kwam het erop neer dat van de winst der Bank hoger dan 5% eerst 10% in het reservefonds zou worden gestort tot dit f 5 miljoen groot zou zijn en vervolgens van het overschot de helft aan de Bank en de wederhelft aan

de staat komen tot het aandeel van de Bank 7% van haar maatschappelijk kapitaal had bereikt; van het resterende zou 1/3 naar de Bank en 2/3 naar de staat gaan.⁴⁶⁾ De minister kon dan wel becijferen dat de aandeelhouders bij de geschetste verdeling op 7,75% per jaar konden rekenen maar wat indien de winst eens beneden de bovengenoemde 5% bleef? Het leek dan billijk een volgend jaar daar iets aan te doen. Een dividend van 7,75% was trouwens niet hoog indien men bedacht dat de aandelen der Bank in handen waren van personen die ze ter beurze of door erflating hadden verkregen tegen hoge prijzen (een schatting van het rendement ontbreekt helaas). De regering gaf echter geen krimp; de winstverdeling — zo gaf zij aan — was gunstiger dan die van de *Reichsbank* in Duitsland. Zij voorzag alleen in een regeling voor het geval de winst ontoereikend zou zijn voor een dividenduitkering van 5%. Voor het wetsontwerp in de Kamer kwam, was het zittende kabinet opgevolgd door een conservatieve regering (Mackay). Dat de daarin opgetreden minister van financiën Godin de Beaufort zelfs geneigd was het stamdividend van 5 op 4½% te verlagen — als tegemoetkoming aan de Kamer — was typerend voor de huidige tegenwind, waartegenin de Bank overigens nog met succes laveerde. Met de bewuste 5% als uitgangspunt bleef de winstverdeling verder als boven is aangegeven.

Wat in 1862-1863 de geesten zo had beroerd bracht men bij voorbereiding van de Bankwet van 1888 in het parlement nauwelijks meer ter sprake. Slechts één Kamerlid kwam nog op voor de vrijheid van biljetten-uitgifte. Men was het eens over de verlening van het monopolie van de Nederlandsche Bank maar ook over het feit dat zij een deel van haar winsten aan de staat zou moeten afstaan. Weinig verbazingwekkend was het dat het eerste socialistische parlementslid in ons land, F. J. Domela Nieuwenhuis, een lans brak voor het oprichten van een staatsbank; een desbetreffende motie vond 71 stemmen tegen en één voor. Domela's denkbeld trok sterke aandacht en wekte veel ergernis. Toch was het een voorafschaduwning van de toekomst, want dat was nu eenmaal de ironie: naarmate de Bank meer en meer floreerde, d.w.z. enerzijds aan haar doel beantwoordde en anderzijds hogere winsten afwierp, was zij meer en meer ten prooi aan de begerige blikken van ministers van financiën die van sluitende begrotingen droomden, terwijl het toch nauwelijks vetpot voor de aandeelhouders te noemen was dat zij in het tijdvak 1889-1900 per jaar gemiddeld f 86,25 per aandeel van duizend gulden ontvingen. Maar het absolute bedrag was met gemiddeld f 1.725.000,— per jaar nu eenmaal hoger dan wat de staat toucheerde, nl. gemiddeld f 1.240.000,— per jaar. Het curieuze van de zaak bestond hierin dat de

---

⁴⁶⁾ De Jong, III, blz. 27.

vrij sterke politieke stroming die omstreeks 1900 voor een wijziging van de Bankwet ging ageren ten einde de staat een groter winstaandeel te doen toekomen grotendeels haar oorsprong vond in de wijziging van de winstverdeling der *Reichsbank*, die in 1899 ten nadele van de aandeelhouders was geschied. 47) Bij de algemene beschouwingen over de begroting voor 1901 bracht de Eerste Kamer de kwestie ter sprake. Mocht de Nederlandsche Bank niet bereid zijn tot het afstaan van een groter deel van haar winst, dan zou — zo meende men — de vraag overweging verdienen of de oprichting van een staatsbank niet de voorkeur moest hebben boven de verlenging van het octrooi. Had Domela dan niet voor dovemansoren gepreekt? Dat stelt het wat simpel. Uiteraard ontbrak het niet aan een algemene achtergrond van verdergaande strekking dan wat de *Reichsbank* deed of liet; die achtergrond was het proces dat Romein genoemd heeft de wederzijdse doordringing van staat en maatschappij. Daartegen tekent zich de vergroting van het staatswinsttaandeel in de Bankwet van 1903 af.

Harder dan in 1888 kreeg de Bank het dan ook nu te verduren. De minister van financiën, mr. J. J. I. Harte van Tecklenburg, verminderde in zijn wetsontwerp het stamdividend van 5% tot 3½%; was de winst daarvoor niet toereikend, dan zou aanvulling uit het reservefonds plaats vinden, was zij groter, dan ging eerst 20% naar het reservefonds tot dit één vierde van het maatschappelijk kapitaal bedroeg. Van het overschot zou één vierde aan de Bank en drie vierden aan de staat komen. 48) Het felle verzet van de Bank leidde tot niets anders dan een wijziging in de verdeling van het overschot, nl. één derde voor de Bank en twee derden voor de staat — en een vermindering van de storting in het reservefonds van 20% tot 10%. Aldus verscheen de winstverdeling in de Bankwet van 1903. Hoezeer de commissarissen van de Bank zich gegrepen voelden, blijkt wel uit het feit dat sommige van hen liever het recht van bankbiljettenuitgifte prijsgaven dan de ministeriële voorstellen accepteerden, ten einde in de vorm van een handelsbank verder te werken. De directie van de Nederlandsche Bank achtte het echter niet mogelijk daarin een werkring te vinden. Het zwaartepunt van het credietbedrijf was bij de agentschappen komen te liggen en het daar gewonnen terrein zou verloren gaan indien men de circulatiefunctie afstootte; voorts was de Bank niet geoutilleerd voor het bedrijf van een handelsbank en miste zij ook de nodige relaties. De directie zag de kwestie minder commercieel dan de commissarissen: zij had oog voor de bijzondere positie van de Bank, voor haar morele verplichting tot het dienen van het algemeen belang,

---

47) Zeer positief De Jong, III, blz. 71, 72.

48) Het was in wezen de regeling van de *Reichsbank*!

en was geneigd het geldelijke belang van aandeelhouders daaraan ondergeschikt te maken.⁴⁹⁾ Dit verhinderde haar intussen niet zich tot het uiterste voor de aandeelhouders in te spannen nu de minister hun belang zo laag mat. Van een bezoek dat de president van de Nederlandsche Bank, mr. N. P. van den Berg, ter zake op 13 september 1902 aan minister Harte heeft gebracht, is door eerstgenoemde een verslag gemaakt dat iets van de wederzijdse geprikkeldheid tot uitdrukking brengt. Het was nogal uit de lucht gegrepen dat de minister de president in herinnering bracht dat de Vereeniging voor de Staathuishoudkunde en Statistiek op 30 augustus een vergadering had gehouden waarin een sterke stroming ten gunste van de instelling van een staatsbank waar te nemen viel; volgens hem zou ingeval van stemming de grote meerderheid zich in die zin hebben uitgesproken. Het was daarop bepaald minder gelukkig dat Van den Berg als zijn mening gaf dat geen verstandig man aan een dergelijke stemming enige de minste waarde zou kunnen hechten. De minister retireerde daarop, maakte een beleefde buiging naar de Nederlandsche Bank, maar verklaarde desalniettemin dat hij, indien hij nu voor een onontgonnen terrein had gestaan, niet geaarzeld zou hebben de nieuw in te voeren regeling geheel in handen van de staat te doen blijven. „En toch, dit waren zijne eigene woorden, als het moet dan moet het, en zal ik mij door geen bezwaren, welke ook, laten terughouden.”⁵⁰⁾ Vermoedelijk had de directie zich al zozeer met het algemeen belang vereenzelvigd dat zij niet meer de mentaliteit bezat om deze simpele tactiek van de minister te doorkruisen. De Jong verzuimt daarop te wijzen. Aangenomen dat de directie de kaart van het land kende, had zij immers kunnen beseffen dat de gedachte van een staatsbank politiek niet haalbaar was en derhalve het argument — of moet men zeggen dreigement? — van de minister voos. Dit bewees in 1903 de parlementaire behandeling van het wetsontwerp. Men sprak wel over de mogelijkheid van een staatsbank maar was er in grote meerderheid tegen. De voorgestelde winstverdeling vond een alleszins goed onthaal. Deze geeft de indruk dat een voor de staat minder gunstige regeling ook haalbaar zou zijn geweest. Ondanks stijgende winsten was de dividuutkering lager dan tevoren: in de jaren 1889/90 - 1913/14 9,64% tegen 1864/5 - 1888/9 18,15%.⁵¹⁾ De verdere evolutie zal t.z.t. een volgende geschiedschrijver voor zijn rekening nemen.⁵²⁾

---

⁴⁹⁾ Vgl. De Jong, III, blz. 77, 78 en 86.

⁵⁰⁾ Het verslag in De Jong, IV, blz. 607 e.v. In de genoemde vergadering waren prae-adviezen van G. M. Boissevain, dr. D. Bos en C. Rozenraad behandeld over de vraag of de Bankwet herziening behoeft. Vgl. G. M. Verriijn Stuart, *Bankpolitiek*, II (1957), blz. 445 e.v.

Was het probleem van de winstverdeling tussen Bank en staat kenschetsend voor het veranderend maatschappelijk kader waarin de Nederlandsche Bank werkzaam was, voor haar functionering had het geen direct belang. Van betekenis waren in de jaren 1864-1914 wel de in 1888 bij de Bankwet verworven uitbreiding der disconteringsfaciliteiten en de toegekende bevoegdheid wissels op het buitenland te kopen en verkopen. Deze uitbreiding der disconteringsfaciliteiten diende om het bezwaar op te heffen dat promessen of orderbriefjes van anderen dan kooplieden, dus bv. van notarissen en landbouwers, naar de letter van de Bankwet van 1863 niet in disconto konden worden genomen.⁵³⁾ Door deze redactiewijziging van het betreffende artikel⁵⁴⁾ kreeg de Bank een bevoegdheid die zij tot dusver strict genomen niet bezat: die tot het in disconto nemen van credietpapier (ter onderscheiding van reëel handelspapier).⁵⁵⁾ De bevoegdheid tot het kopen en verkopen van buitenlands papier was de Bank in 1888 uitdrukkelijk toegekend; onder de Bankwet van 1863 was het twijfelachtig geweest of een dergelijke bevoegdheid de Bank toekwam. Zij had steeds aangenomen dat dit niet het geval was en slechts bij uitzondering nu en dan dergelijk papier in disconto genomen. Onder de nieuwe regeling kon de Bank in tijden van geringe binnenlandse credietvraag haar inkomsten vergroten en bovendien een actieve deviezenpolitiek voeren, iets wat zij voor 1914 met mate heeft gedaan, voor het eerst ten tijde van de crisis van 1890.

Expansie en veranderde plaats in het bankbestel

Haar tweede eeuwheft is voor de Nederlandsche Bank een tijd van voortgezette expansie geweest door de wisselwerking tussen bestaande en

⁵¹⁾ De Jong, III, blz. 608, 609.

⁵²⁾ Vgl. voor eerste overzicht: Verrijn Stuart, *Bankpolitiek*, blz. 446 e.v. en diens *Overheid en Centrale Bank*, in *De Economist* (1961). Merkwaardig voor de evolutie der denkbeelden is dat b.v. de Eerste Kamer in 1889 in grote meerderheid meende dat men door de bankbiljetten, zij het niet met zoveel woorden dan toch in feite, tot wettig betaalmiddel te stempelen, de Bank tot een staatsinstelling zou maken (De Jong, III, blz. 114 e.v.). In 1904 zag men dit beter in en werden de bankbiljetten wettig betaalmiddel. De Ned. Bank verbond er prompt de beperking aan dat dit niet gold voor betalingen door de Bank zelf. De Bank of England, Banque de France en Nationale Bank van België waren in 1834, 1870 en 1873 voorgegaan.

⁵³⁾ De woorden „ander handelspapier” uit de wet van 1863 waren vervangen door „assignatiën en orderbriefjes”, onder toevoeging van de woorden: „en in geen geval van langer dan zes maanden.” Vgl. De Jong, III, blz. 52. Sinds 1863 was de Bank ook bevoegd tot het in disconto nemen van binnen drie maanden aflosbare of verschijnende schuldbrieven en rentebewijzen.

⁵⁴⁾ Met name de woorden „ander handelspapier” kwamen te vervallen. Vgl. II, blz. 52.

⁵⁵⁾ Vgl. De Jong, II, blz. 184.

nieuwe functies enerzijds en de Nederlandse economische ontwikkeling anderzijds; zoals tevoren bleek, had deze expansie haar punt van aanvang in de jaren '50. Dat wij in de cijfers van de groei, zoals hier beneden weergegeven, iets zouden terugvinden van de lange periode van expansie in de Nederlandse economie tussen rond 1850 en 1914, met een nadruk op de laatste twintig jaren, viel te verwachten: van de groei maar ook van de conjunctureel bepaalde zwenkingen daarin.⁵⁶⁾ De Jong laat duidelijk zien dat de neergaande fase van de lange conjunctuurgolf sinds 1874 en tot 1895 het Nederlandse bedrijfsleven niet onverlet heeft gelaten zodat hij ten aanzien van de gehele economie terecht spreekt van vertraagde groei. In de onderstaande cijfers van disconteringen en beleningen nemen we daarvan de neerslag waar (vgl. ook de hiernavolgende statistiek, in het bijzonder de credietgeving aan anderen).

*Kwantitatieve groei der Nederlandsche Bank 1864-1914*⁵⁷⁾

	Disconteringen	Beleningen	Voor-schotten in rek.crt.	Buiten-landse wissels	Metaal-voorraad	Bank-biljetten	Bank-assignaties	Rekening-Courant-saldi	Totaal opeisbare schuld	Dekkings-voorraad	
							Rijk	Anderen			
1864-5	45,1	29,5			81,6	104,9	28,5	5,1	138,5	58,9	
1869-70	53,5	36,4			84,3	131,6	22,9	2,0	156,5	43,8	
1874-5	69,3	30,0			134,8	175,3	38,3	2,4	216,0	62,4	
1879-80	48,0	40,1			149,3	190,8	25,9	2,9	219,6	68,0	
1884-5	44,8	44,8			129,0	192,2	6,9	1,8	201,5	64,0	
1889-90	35,7	39,3	0,5	34,3	137,7	212,5	0,8	14,5	3,1	230,9	59,6
1894-5	29,0	37,3	2,4	25,5	135,0	205,9	1,0	0,8	5,0	212,7	63,5
1899-1900	58,7	53,3	2,5	7,8	118,0	216,0	1,2	1,7	4,1	223,0	52,9
1904-5	54,4	42,3	16,3	16,6	143,6	247,4	1,4		7,7	256,5	55,9
1909-10	51,1	55,7	18,4	20,1	160,6	282,2	1,6		5,9	289,7	55,4
1913-4	68,1	72,9	18,4	16,4	161,8	313,7	1,7		4,8	320,2	50,5

Het verdient de aandacht dat de groei van de binnenlandse credietgeving mede bepaald is door de diensten die in deze sinds de jaren '80 aan de staat zijn verleend; met name vanaf 1881-1882 gaf de Bank crediet aan de staat door het in disconto nemen van schatkistpromessen en in belening nemen van schatkistbiljetten. Het jaar 1882-1883 vertoonde met totaal f 15,8 miljoen een ongewoon hoog cijfer. Vanaf de eeuwwende

⁵⁶⁾ Vgl. behalve de aan de economische ontwikkeling gewijde hoofdstukken van De Jong nog Brugmans (noot 14).

⁵⁷⁾ In miljoenen guldens. Geput uit tabel no. 4 en 5 in De Jong, III, blz. 547 e.v.

tot het einde van de hier beschouwde periode was dit niveau echter niet ongebruikelijk. Er voegde zich bij de genoemde nog een nieuw element, nl. het voorschot in rekening-courant, ingevolge de Bankwet van 1888 aan de staat op onderpand van schatkistbiljetten verleend; sinds 1 januari 1889 was het trouwens ook voor particuliere rekeninghouders mogelijk tegen onderpand debet te staan onder betaling van rente, berekend per dag.⁵⁸⁾ De navolgende statistiek laat iets zien van de betekenis van de staat voor de binnenlandse credietverlening van de Bank; De Jong berekende dat de staat in de periode 1891-1914 gemiddeld 9,4% van de totale credietgeving voor zijn rekening nam.⁵⁹⁾ Voor de staat had het disconteren aan de Oude Turfmarkt de aantrekkelijkheid dat de schatkist een niet onaanzienlijk deel van de betaalde rente in de vorm van winstuitkering terugkreeg; voor de Bank vormde het in tijden van relatief geringe credietvraag een welkome aanvulling. In de geldcreatie die deze disconteringen betekende, zag men klaarblijkelijk geen bezwaar.

*Binnenlandse credietgeving der Nederlandsche Bank, onderverdeeld naar staat en anderen 1884-1914*⁶⁰⁾

	Totaal-generaal	Aan anderen	Aan de staat			In % van het totaal-generaal
			Voor-schotten in rek.-crt.	Schatkist-promessen	Totaal staat	
1884-5	89,6	89,1		0,5	0,5	0,6
1889-90	75,5	75,5		—	—	—
1894-5	68,7	65,9	1,2	1,6	2,8	4,1
1899-1900	114,5	100,8	0,7	13,0	13,7	11,9
1904-5	113,0	91,4	11,8	9,8	21,6	19,1
1909-10	125,2	101,5	13,0	10,7	23,7	18,9
1913-4	159,4	145,3	11,8	2,3	14,1	8,9

N.B. Het totaal der binnenlandse credietgeving aan anderen bedraagt in 1864-5 *f* 74,6 miljoen, in 1869-70 *f* 89,9 miljoen, in 1874-5 *f* 99,3 miljoen en in 1879-80 *f* 88,1 miljoen. D.i. uiteraard tevens het totaal-generaal doordat crediet aan de staat ontbrak.

In de sinds 1864-5 over de periode als geheel genomen stijgende cijfers van de credietuitzettingen der Bank, speciaal die van de categorie "aan anderen", zien wij de toenemende activiteit van het bedrijfsleven weer-

⁵⁸⁾ Vgl. id., III, blz. 56, 231 e.v. en 287.

⁵⁹⁾ Id., III, blz. 559.

⁶⁰⁾ In miljoenen guldens, berekend uit de voorafgaande statistiek en tabel 11 in De Jong, III, blz. 550.

spiegeld. Maar er bestaat ook een invloed van de Bank op de economische ontwikkeling, in het bijzonder door de hier eerder aangestipte ontwikkeling van het filialennet. ⁶¹⁾ Dit deed de mogelijkheid voor het bedrijfsleven om crediet te verkrijgen direct en indirect toenemen. Verre van alles wat bij de bijbank en de agentschappen aan crediet werd gevraagd en gegeven, zou bij het ontbreken van het filialennet toch de weg naar en van het hoofdkantoor hebben gevonden. We mogen daarom wel stellen dat de hier geboden verruiming de ondernemingsgeest bij de leiders van talrijke bedrijven en bedrijfjes in de provincie zal hebben gestimuleerd. Voor de Bank zelf heeft het filialennet een aanzienlijke verschuiving van de credietgeving aan anderen dan de staat meegebracht, in die zin dat een groeiend deel van deze credietgeving via de agentschappen ging lopen: in de jaren 1866-75 doen de hoofd- en bijbank tezamen gemiddeld *f* 65,5 miljoen per jaar, of 75,0% van het totaal, de agentschappen *f* 21,9 miljoen of 25,0%; in 1875-89 daalt het cijfer van hoofd- en bijbank tot *f* 44,5 miljoen of 50,5% en stijgt dat van de agentschappen tot *f* 43,5 miljoen of op 49,5%; deze tendentie is in de jaren 1889-1914 ongewijzigd met *f* 37,6 miljoen of 36,6% voor hoofd- en bijbank en *f* 65,2 miljoen en 63,4% voor de agentschappen. ⁶²⁾ Die absolute en relatieve vermindering van hoofd- en bijbank in deze is natuurlijk opvallend. Wij moeten daarbij echter wel bedenken dat zich daarin ook de weerslag van de groei van het handelsbankwezen manifesteerde welke zich in de provincie minder deed gevoelen.

Met grote nauwkeurigheid heeft De Jong de evolutie van het Nederlandse handelsbankwezen in relatie tot de Nederlandsche Bank geanalyseerd. ⁶³⁾ De groei van dit handelsbankwezen sinds de jaren '50 maakte het de credietzoekenden met name in Amsterdam en Rotterdam mogelijk zich in plaats van tot de Nederlandsche Bank tot een handelsbank te wenden. Veel afbreuk deed dit de Bank aanvankelijk niet daar de middelen der handelsbanken bescheiden waren en zij tot bedragen van betekenis op de Bank moesten terugvallen. Dankzij het onderzoek dat De Jong heeft ingesteld naar de disconteringen bij de hoofdbank weten we nu dat het aandeel der handelsbanken in deze is toegenomen van 36,3% in 1853-4 tot 52,9% in 1864-5, 76,8% in 1881-2, 76,6% in 1888-9, 85% in 1900-1 en 91,9% in 1913-4. ⁶⁴⁾ In toenemende mate, blijkt uit deze cijfers, gaat

---

⁶¹⁾ Vgl. hier, blz. 304.

⁶²⁾ Cijfers in tabel no. 14, De Jong, III, blz. 564.

⁶³⁾ Afgezien van het hiernavolgende verzuime men niet De Jongs tabellen no. 76 e.v. (III, blz. 647 e.v.) te raadplegen, alwaar belangrijke kwantitatieve gegevens en een alfabetische lijst van handelsbanken 1813-1913.

⁶⁴⁾ Vgl. De Jong, II, blz. 190, 191, 463 en III, blz. 265 en 500. Terzake van het begrip *bankers' bank*: G. M. Verrijn Stuart, *Overheid en centrale bank*, in De Economist (1961), blz. 488.

het handelsbankwezen de credietgeving aan het bedrijfsleven overnemen. De discontoportefeuille vermindert bij de hoofdbank van gemiddeld *f* 26,4 miljoen in 1864-1889 tot *f* 17,1 in 1889-1914. Nog sterker is de daling bij de bijbank te Rotterdam: van *f* 11,3 miljoen in 1866-1889 tot *f* 4,3 miljoen in 1889-1914. Traditioneel waren de rechtstreekse disconteringen van het bedrijfsleven te Rotterdam gering in omvang. Het percentage van de handelsbanken in het totaal van de disconteringen bedroeg hier in 1865-75 gemiddeld 89,7%, in 1875-80 gemiddeld 92%, in 1880-89 gemiddeld 88% en in 1889-1914 gemiddeld 90,2%. De verklaring van dit opmerkelijke verschijnsel ligt — wat het vroegtijdige ervan betreft — waarschijnlijk in de omstandigheid dat een particuliere discontomarkt zoals te Amsterdam en Rotterdam nooit bestaan had. Men was gewoon zich tot de vier in Rotterdam aanwezige kassiershuizen te wenden en deed dit vervolgens tot de banken die aldaar ontstonden. ⁶⁵⁾ De concurrentie van het handelsbankwezen liet zich bij de bijbank nog sterker voelen dan bij de hoofdbank. Anders dan bij hoofd- en bijbank groeide de discontoportefeuille van de gezamenlijke agentschappen sterk: van gemiddeld *f* 13,8 miljoen in 1866-1881 tot gemiddeld *f* 31,2 miljoen in 1889-1914. Voor de voorziening in zijn credietbehoefte wendde ook in de provincie het bedrijfsleven zich in toenemende mate tot het handelsbankwezen maar de ontwikkeling hiervan bleef op een enkele uitzondering na ver bij die te Amsterdam en Rotterdam ten achter. De omvang waarin het bedrijfsleven rechtstreeks disconteerde, verschilde per agentschap maar schommelde slechts tussen 5 en 10%, al valt te bedenken dat onder de overige discontanten veel kleine financiële firma's waren die men niet of nauwelijks een handelsbank kon noemen. In veel sterkere mate dan in Amsterdam en of Rotterdam bestond hier de neiging een zo intensief mogelijk gebruik van de discontofaciliteiten van de Nederlandsche Bank gebruik te maken, niet tijdelijk, bv. in samenhang met seizoenbewegingen in de credietbehoefte, maar permanent of bijna permanent. ⁶⁶⁾ Hier lag uiteraard voor de Bank een probleem. Voor noch na 1888 stelde de directie van de Nederlandsche Bank zich op het strict juridische standpunt dat zij de bevoegdheid miste credietpapier in disconto te nemen, al was zij daarin zeer voorzichtig: leiddraad was dat zij het haar taak achtte het bedrijfsleven zodanig te gerieven als met de beginselen van een gezond bankbeleid verenigbaar was. De groeiende neiging echter van het handelsbankwezen in de provincie om de middelen

---

⁶⁵⁾ De Jong, II, blz. 199, 470 en III, blz. 269 e.v. Men bedenke dat credietgeving in rekening-courant in het bankwezen tot in het begin van de jaren 1870 onbekend was.

⁶⁶⁾ De Jong, II, blz. 201, 471 en III, blz. 271 e.v.

voor zijn credietgeving ten dele bij de Bank op te nemen, gaf de directie haar circulaire van 14 augustus 1899 in die constateerde dat het handelsbankwezen in de provincie voor zijn credietgeving te veel op de Bank leunde en de agenten op het hart bond dat op het gebied van het aangeboden credietpapier beperking en inkrimping voor de naaste toekomst de leuze behoorde te zijn en te blijven. Dat het niet op de weg ligt van de centrale bank om handelsbanken min of meer permanent aan bedrijfskapitaal te helpen, is vandaag aan de dag *communis opinio* maar was het omstreeks 1900 niet, kon het ook niet zijn omdat het handelsbankwezen in ons land onvoldoende ontwikkeld was. Buiten Amsterdam en Rotterdam waren de handelsbanken meest kleine ondernemingen met beperkte eigen middelen; de aan de banken toevertrouwde gelden van derden waren bescheiden van omvang, het giroverkeer stond nog in de kinderschoenen. In die verhoudingen kon de Nederlandsche Bank de grondgedachte van haar circulaire niet rigoureuus toepassen; handelsbankwezen en bedrijfsleven in de provincie zouden er ernstig door zijn gefrustreerd. In de practijk deed zij het ook niet, mits zij te doen had met goed beheerde en voor een goed deel op eigen middelen steunende instellingen. Zo keek zij er scherp op toe dat het credietverlening aan handel, nijverheid of landbouw gold en niet het in de hand werken van speculaties in bouwgrond of "revolutiebouw". Gemakkelijk was een en ander niet. Begrijpelijk intussen dat de Bank welwillend stond tegenover de stroming tot concentratie in het handelsbankwezen die tegen het einde van de periode enige contouren ging aannemen.⁶⁷⁾ Er bestond hier in het provinciale bankwezen ten opzichte van de grote steden een faseverschil welke pas overwonnen zou worden in de periode na 1914 toen het handelsbankwezen tevens tot het stichten van filialen buiten de grote steden overging. Tegen de eerste wereldoorlog kondigde zich ook de concentratie in het handelsbankwezen hier te lande aan dat hetzelfde effect bezat. De grote veranderingen in het credietwezen sindsdien hebben bewerkt dat de ontwikkeling vóór 1914 niet die aandacht heeft gekregen die zij verdient. Met tal van ook kwantitatieve details toont De Jong aan hoe op de trage groei der jaren 1874-1893 een periode van expansie is gevolgd, zich uitend in een sterk versnelde toeneming van het aantal handelsbanken in n.v.-vorm, een veel krachtiger groei van de bestaande prominente banken, nieuwe stromingen in de bedrijfsvoering bij de grotere handelsbanken, o.a. door de ontplooiing van een zekere mate van initiatief en activiteit ten aanzien van het financieren van industriële ondernemingen, en de opkomst en eerste ontwikkeling van het

De Jong, op. cit., II, 185 e.v. en III, 249 e.v.

⁶⁷⁾ Id., II, blz. 185 e.v. en III, blz. 249 e.v.

landbouwcredietwezen. ⁶⁸⁾ Hierbij valt nog op te merken dat de ontwikkeling der credietuitzettingen van de Bank, zoals in de statistiek op blz. 310 weergegeven, slechts een verkleinde voorstelling geeft van de versnelling van het economisch groeitempo van Nederland sinds 1893. De credietuitzettingen van het handelsbankwezen namen in die periode veel krachtiger toe. De debiteuren bij 23 der voornaamste handelsbanken stegen van ultimo december 1893 tot ultimo december 1913 in totaal met f 248 miljoen, bijna het viervoud van het bedrag waarmee de binnenlandse credietgeving der Nederlandsche Bank aan anderen dan de staat per saldo toenam. ⁶⁹⁾

De gewijzigde verhouding van de Nederlandsche Bank tot het handelsbankwezen en het bedrijfsleven kwam eveneens tot uiting in de ontwikkeling van het crediet in rekening-courant. Voor 1875 kwam dit slechts zelden voor; daarna nam het bij de handelsbanken gestaag in betekenis toe ten koste van het wisselcrediet. Voor de credietzoekenden liet het rekening-courantcrediet zich beter aan hun behoeften aanpassen, voor de banken was het rendabeler dan het wisselcrediet. Maar het remde de ontwikkeling van de particuliere discountmarkt en leidde ertoe dat het bedrijfsleven meer dan tevoren zijn weg naar de handelsbanken in plaats van naar de Nederlandsche Bank vond. Tot 1889 verstrekte de Bank in het geheel geen crediet in rekening-courant, daarna slechts op voorwaarden die minder aantrekkelijk waren dan het handelsbankwezen aanbood, vooral wat de aard van het onderpand betrof. De omvang der voorschotten in rekening-courant bleven dan ook bescheiden en waren voor het leeuwedeel bestemd voor de staat. Van het overige deel namen de handelsbanken weer het grootste deel voor hun rekening. ⁷⁰⁾

Een en ander werpt enig licht op de positie die de Nederlandsche Bank in haar tweede eeuwheft in het nationale bankbestel is gaan innemen. Beschouwt zij het verlenen van crediet aan het bedrijfsleven nog steeds als haar primaire taak, zij begint daarin meer en meer de concurrentie te voelen van het handelsbankwezen. Die concurrentie is haar niet onwelkom. Zij ontziet haar mededingers en is er niet op uit haar monopolistische positie uit te buiten. Intussen gevoelt zij zich sterk in haar positie van machtigste credietgeefster die haar veroorlooft en tevens de al in 1857 metterdaad door haar erkende verplichting oplegt in tijden van spanning of crisis te fungeren als *lender of last resort*. Veelvuldig toont zij daarnaast ook het handhaven van de waarvastheid van de gulden —

---

⁶⁸⁾ Id., II, blz. 378 e.v. en III, blz. 140 e.v.

⁶⁹⁾ Id., III, blz. 164.

⁷⁰⁾ Vgl. de twee voorafgaande statistieken en De Jong, II, blz. 325 e.v., 387, 613, e.v. en III, blz. 287 e.v.

voorzover dit in haar macht ligt — en het verzorgen van de chartale geldsomloop — voorzover die uit bankbiljetten bestaat — tot de essentiële onderdelen van haar taak te rekenen. Tegen het einde van de periode voegt zich nog daarbij het streven naar vereenvoudiging van het geldverkeer door stimulering van de girale betalingsmethode. Tevoren kan de gedachte daaraan, gezien de gewoonte om overtollige middelen in een brandkast of anderszins op te bergen, nauwelijks postvatten. Hoewel de Nederlandsche Bank tot de overtuiging was gekomen dat het niet op haar weg lag zich op te werpen als een soort giro-centrale voor het betalingsverkeer in al zijn geledingen, schafte zij in 1904 de stortingsprovisie van een half per mille af zodat voortaan de overschrijvingen tussen rekeninghouders bij de Bank kosteloos konden geschieden. Dit giraal verkeer speelde zich overigens vrijwel uitsluitend af tussen handelsbanken of buiten Amsterdam en Rotterdam gevestigde firma's die praktisch met handelsbanken waren gelijk te stellen. Toen dan ook de oprichting van een postchèque- en girodienst bij de regering aan de orde kwam, gaf de Bank in 1910 als haar oordeel het ondenkbaar te achten dat zij ooi bij machte zou zijn met haar giroverkeer het hele land te bestrijken; de instelling van een postgirodienst achtte zij in deze de enige uitweg. Zoals bekend begon de Postchèque- en girodienst in januari 1918 haar werkzaamheden. ⁷¹⁾

De hierboven aangestipte functie der Nederlandsche Bank van *lender of last resort* verdient nog enige nadruk, niet slechts wegens het belang op zich dat de Bank daardoor in tijden van crisis en spanningen slagen hielp opvangen of door haar discontopolitiek en in mindere mate door haar deviezenpolitiek voorkwam of mitigeerde, welke anders via het bankwezen de economische ontwikkeling zouden hebben gefrustreerd, maar ook omdat De Jong daaraan terecht veel aandacht geeft en al doende in samenhang een doorwerkt conjunctuurbeeld van de jaren 1864-1914 schetst zoals wij tot dusver nog niet bezaten. Wat zich bij een terugblik en een vergelijking met de situatie van nauwelijks een eeuw tevoren — het einde der achttiende eeuw! — aan ons opdringt, is, behalve de economische groei in breedte en diepte van ons land, behalve de grotere kwetsbaarheid door de nauwere relatie tot de wereldconjunctuur, de winst aan stabiliteit welke de Nederlandsche Bank door de goede uitoefening van haar functies heeft gebracht. Zij beantwoordde aan wat de voorlopers tegen het einde der achttiende eeuw al vaag voor ogen zweefde. Van de kundigheden van haar presidenten, Mees, Pierson en Van den Berg, en haar secretarissen, Molkenboer, Gleichman en Quack, legt De Jongs werk een voortdurend getuigenis af. De aan het slot toegevoegde biografische

---

⁷¹⁾ Vgl. De Jong, II, blz. 620, 621 en III, blz. 387 e.v.

fragmenten doen, in het bijzonder ten aanzien van de eerste drie, het verlangen opkomen naar meer uitgewerkte biografiën.⁷²⁾ Het zou de huidige Nederlandsche Bank niet misstaan indien zij in deze als promotor optrad. Het veel geringere bestek daartoe vereist dan De Jongs *opus* moge het des te meer vergemakkelijken. De Jongs voorbeeldige werk zou daarbij de hoge, wellicht onhaalbare maar na te streven norm moeten zijn.

---

⁷²⁾ Vissering trad in 1912 op en blijve hier dus buiten beschouwing. Uiteraard achten wij de voortzetting der geschiedenis van de Nederlandsche Bank hiernaast een vanzelfsprekende zaak.